

ÇEVİRİLER - AKTARMALAR

ÇUVAŞ HALK KÜLTÜRÜ DERSLERİNE GİRİŞ*

N. İ. AŞMARIN

Yayına Hazırlayandan

Aşmarin'in "Çuvaş Halk Kültürü Derslerine Giriş"i Türkoloğun Çuvaş folkloru ile ilgili derslerinden ibarettir. Bu dersler 1923 yılında Ulyanovsk Pratik Halk Eğitimi Enstitüsünde verilmiştir. Derslerin el yazmaları A.İ. Vasilyev tarafından kopyalanmış ve N.İ. Aşmarin tarafından kontrol edilmiştir. Elyazmanın metni bu kopyadan yayınlanmış (NA ÇNİİ, Bölüm IV, Arşiv 67), fakat orijinalleri maalesef korunamamıştır.

Derslerin temelde Çuvaş sınıfları için hazırlanmış olduğuna işaret etmek gerekir. Dolayısıyla Aşmarin tarafından Çuvaş dilinde sunulan birçok malzemenin Rusça'ya tercümesi yoktur. Bundan başka metinde birkaç tanesini açıklayamadığımız birçok kısaltma vardır. Bunlar değiştirilmeden verilmiştir. Metinlerin hazırlanması ve onların Rusça'ya tercümesi A. V. Vasilyev tarafından gerçekleştirilmiştir.

Metin, Aşmarin'in yardımcıları tarafından Çuvaş dilinde yazılan malzemeler ve başka müelliflerden yapılan alıntılar sebebiyle kısaltılmıştır. Burada derslerin ilk bölümü yayınlanıyor.

Aşmarin'in kullandığı kısaltmalar şunlardır:

Afon'kino, Artyuşkin, K. Şeşmer, Maka, Makşimel, Sala, Saha, Cint., tet.2, Kazan' 92, Çıvaşla KİLİSEM, ÇİST. U., Sunçelejevo vb.- metinler Aşmarin'in arşivindedir.

Vişnevskiy, Or. p.ç.- Vişnevskiy V.P. O Religioznih Novoryah Çuvaş.- Kazanskie Gubernskiyeye Vedomosti, 1844, no: 28,36, 37; 1846, no 23 -25.

Zolot.- Zolotinskiy N. İ. Kornevoy Çuvaşsko-Ruskiy Slovar', Spravnenniy s Yazikami i Nareçiyami Raznih Narodov Tyurkogo, Finskogo i Drugihh Plemen, Kazan 1875.

Magn.; Magnitskiy-Magnitskiy V.K. Materialı k Ob'yasneniyu Staroy Çuvaşskoy Verı. Kazan' 1881.

Magn. İOAİE-Mahnitskiy V.K. İz Poyezdki v Selo Şumatovo Yardinskogo u. Kazanskoy Gubernii.-İzvestiya Obşestva arheologii, İstorii i Etnografii Pri Kazanskom Universitete, C.III. 1880-1882.

* Yazı "Çuvasskiy Folklor. Spetsifika Janrov" adlı kitabın 3-53. sayfaları arasında "Vvedeniye v Kurs Çuvaşskoy Narodnoy Slovesnosti" başlığıyla yayımlanmıştır. Kitap 1982 yılında Çeboksarı'da basılmıştır. Üniversitelerde Çuvaş halk kültürü ile ilgili ilk ders notları olan bu yazının bahsedilen yayını üzerinde hiçbir düzeltme yapmadan tercüme ettik. Metindeki duaların Çuvaşçalarını transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesi'ne aktarımı ile birlikte verdik. Yazıyı orijinal metninden yayına hazırlayanın yazı ile ilgili giriş yazısını da tercümede verdik. Rusca metnin başlığında bulunan "slovesnost" kelimesi "Sözlü halk edebiyatı, herhangi bir halka ait edebiyat ve folklor eserlerinin tamamı" manalarına gelmektedir. Biz bu kelimesi "halk kültürü" olarak tercüme etmeyi uygun bulduk.

Mes.- Meszaros Gy. A Csuvas Ösvallas Emleksi (Pamyatniki Cuvaskoy Veri), Budapest 1909.

Milk., K. Milk.; Milkoviç- Milkoviç K. Bit i Verovaniya Çuvaş Simbirskoy Gubernii (Publikatsiya N. V. Nikolskogo), Kazan 1906.

Magn. Milkoviç-Milkoviç K. O Çuvaşah. Etnografiçeskiy Oçerk Neizvestnogo Avtora HVIII Stoletiya. S Predisloviyem V.K. Magnitskogo, Kazan' 1888.

Nik.; Nikolskiy-Nikolskiy N.V. Etnografiçeskiy Oçerk Milkoviça, Pisatelya Kontsa HVIII V., O Çuvaşah, Kazan 1906.

Ohot.; - Ohotnikov N.M Zapiski Çuvaşına o Svoym Vospitanii i Etnografii Pri Kazanskom Universitete, C. HHHI, 1. Baskı, Kazan' 1920.

Paas.- Paasonen H. Csuvas Szojeguzek (Çuvaşskiy Slovar'), Budapest 1908.

Pekeyev-Rekeyev A.B. İz Çuvaşskih Predaniy i Verovaniy-İzvestiya po Kazanskoy Eparhii za 1896-1898.

Çıvaşsem- Petrov M. P. Çıvaşsem,- NA ÇNİİ, 1. Bölüm,Eğitim arşivi 31 (1881 yılı elyazması)

Yurkin-Yurkin İ.N. Çıvaşsen Avalhi Tini,-Na ÇNİİ, Bölüm 1, Eğitim Arşivi 57, s.618-700 (Elyazması 1891)

Halk şiiri araştırmaları, bize halkın iç dünyasını anlama ve onun ideallerini öğrenme yolunu açıyor. Çuvaş halk şiirinin araştırılması halkın günlük hayatının öğrenilmesinden ayrı düşünülemez. Çünkü şiir, halkın ruhî hayatının bir tarafıdır ve halkın bütün hayatıyla, idealleriyle bağlantılıdır. Çuvaş şiiri araştırmaları tarihle bağlantılı olmalıydı; fakat maalesef biz bu halkın eski sanatını bilmiyoruz. O, bize geri dönmek üzere kayboldu. En eski yazmaları XVIII. Yüzyılda başlamaktadır. Aslında, Türklerin özellikle Sibiryalıların halk edebiyatı bize Çuvaşların daha erken kültürü hakkında bilgi verebilir. Fakat bu kültür az araştırılmıştır ve ayrıca Çuvaş halkının eski sanatı bilinmediği gibi, onun eski dönemini de biz çok az bilmekteyiz. Her şeye rağmen, tarihî araştırma imkânı tamamıyla ortadan kalkmamıştır.

Bizde dil; nesilden nesile aktarılan ve sürekli değişen ve dolayısıyla her bir kişinin ve hatta tüm halkın hayatını değiştiren, halkın eskiden dünyaya bakışını ve eski şiirin kalıntılarını içinde saklayan bir konuşma dili vardır. Bütünüyle dil kendi kendine bir sanattır ve genelde terim olarak kullandığımız sanat kelimesi, farklı özellikleri ve önemiyle günlük kullanımdan ayrılan halkın sözlü kültürünün sadece bir parçasıdır. Halk kültürü araştırmaları dil araştırmalarıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Dil araştırmalarının başarısı, kendi arkasından halk kültürü araştırmaları sahasında da yeni kazanımları getirmektedir. Onun gözlemlerinin genişlemesi halk kültürü ilişkilerinde dilin oluşumuna yardım ediyor. Bu, özellikle konuşma diline göre halk şiirinde daha uzun süre saklanan arkaik ifadeler ve sözlerle ilgilidir. Çünkü halk edebiyatı eserleri özellikle bunlardan, belli bir kafiye, ölçü gibi formalara bağlı olanlar günlük konuşma diline göre daha az değişikliğe maruz kalmış olmalıdır.

Halk kültürünün farklı türlerine göz atalım. Onlardan en eskileri halk inanışlarıyla ve halkın tabiata bakışıyla ilgili olanlarıdır ve halkın kozmogonik ve dinî gösterilerinin açıklamalarını içine alır. Dikkat edilecek önemli bir nokta da; hem sanatın diğer sahaslarında hem de din sahasında, (...) birçok alıntılar dâhil edilmektedir ve araştırmacının görevi eskiyi yeniden, ilk olanı sonrakilerden ayırmaktan ibarettir. Bu zor bir iştir çünkü Çuvaş halk sanatı eserlerini akraba halkların ve komşu halkların

sanatlarıyla karşılaştırmayı ve başka tesirleri araştırmayı gerektirir. Günümüzde her şeyden önce mevcut folklor motiflerinin listesini çıkarmak, onun özelliklerini ve aynı zamanda az ilerleme kaydedilmiş olan yolumuzda bize hizmet edebilecek kilometre taşları olan isimleri, adlandırmaları ve ifadeleri ortaya koymak zorundayız.

Çuvaş halk kültürünün sınıflandırılmasında ilk sırada Çuvaş pagan duaları yer alır. Bu eserlerin bir çoğu; bir kısmı el yazmalarla ve bir kısmı sayıca az olsa da basma eserlerle bize kadar ulaşmıştır. Bu dualar, Çuvaşların inandığı kutsal varlıklardan gidermesini beklediği ihtiyaçları ve aynı zamanda Çuvaş'ın kendisini çevreleyen dünya, kendi ailesi, arkadaşları, başka insanlar vb.'lerle ilgili farklı dilekleri içeren Tanrı'ya hitapları içine alır. Dualar, diğer halk eserleri gibi, halk psikolojisini ve halkın beklentilerini öğrenmek için çok önemli malzemeleri içine alır. Onlar bize, zaman akışıyla değişen, kendi içerisine Müslümanlık ve Hristiyanlık unsurlarını ve belki bunlardan daha önce bizim hakkında kesin bilgi sahibi olmadığımız başka dinlerin unsurlarını kabul eden Çuvaş halk dinini araştırmak için malzeme verirler. Çuvaş duaları genellikle aşağı yukarı belli sürelerde yapılan farklı törenlerle bağlantılıdır. Bu törenler, bir kısmı belli bir yıl dönemine bağlı ise, diğer kısmı Çuvaş'ın ve onun ailesinin hayatındaki malum olaylara bağlı olmak üzere halk ibadetinin tezahürlerinden bir seri oluşturmaktadır. İlk törenlerin zamanı tabiat çevresinde olan yıl değişmeleriyle belirlenir. Herhalde bunlar yaşayanların hayatına yansılar ve onlar bütün iş ve meşguliyetlerini ona göre düzenlerler. Dolayısıyla tabiat tarafından belirlenmiş ve art arda gelen benzer törenlerle bağlantılı olan duaları araştırmak mümkündür.

Dua araştırmalarının ayrıntılarına başlamak yerine daha önce, kimi zamanlarda kendi tarihine sahip olan halk sanatı eserlerinin dış şekilleri üzerinde biraz duralım. Çuvaş duaları ezberden okunur ve kafiyeli satırlarından ibarettir. Mesela, aşağıdaki *uçuk* duası alıntısında:

Şırlah, amin, Turı,	Affet, Turı, amin.
Uçuk tıvatpır,	Uçuk yapıyoruz.
Çirripelen kille tıvatpır,	Yaşayan ruhu sana duada getirdik.
Hura halıhpa puşşapatpır,	Bütün halkla baş eğiyoruz.
İşi pitpe, tutlı çilhepe,	Güler yüzle, tatlı dille,
Viş tıslı vıl'ih-çirlihp	Üç türlü hayvanla,
Çun tatsa, yun tıksa l	Ruh parçalayıp, kan akıtarak
Yılınatpır,asınatpır,	Dua ediyoruz, hatırlıyoruz.
Hura halıhpa puşşapatpır,	Bütün halkla baş eğiyoruz.
Kısre hişşin tiha ertme par,	Kısrak arkasından koşması için tay ver,
İne hişşin paru ertme par,	İnek arkasından koşması için buzağı ver,
Surıh hişşin putek ertme par,	Koyun arkasından koşması için kuzu ver.
Hura halıha ırlıh, sıvlıh par,	Halka sağlık sıhhat ver,
Usal-tıselten, yivırlıhıran sıhla,	Pisliklerden, kötülüklerden kuru,
Şırlah, amin. (Mes., 135)	Affet, amin.)

Hasattan sonra tanrı gibi düşünülen ağıla hitap edilen duada, şunlar söylenir: “*Ana, vıyıma par, kile pırsan hıyma par, pilıke-şurıma kantar, şurlama şillat, utmıl pasmapa turrine par, utmıl laşa vıyne par, pülmene kirsın, pülme pereketne par, hıymalatsa mulna par.*” (Bk. Mes., 67) (Ana, bana güç ver, bana kaymak ver, belimi-sırtımı dinlendir, orağımı keskin et, 60 pasma buğday ver, bana 60 beygir gücü ver. Odaya girsın bereket ver, topladığım buğdaylar yeterli olsun, çok zengin olsun.)

Çuvaş dualarında, diğer milletlerde olduğu gibi duaların belirli bir şekilde kuruluşunu gösteren, duaları başlatan *pışmille* ve onları bitiren *âmin* ve *şırlah*, *huş hursa haül il*, *şırlaha par*, *tab tivatpır*, *puşşapatpır* vb. diğer sık kullanılan ifadelerle karşılaşırız. Bu dua metinlerinin birisinde ben, Çuvaş dua ifadelerinin yazılı temelini gösterdim. Çuvaşlar Altın Ordu'nun ya da eski Kama Bulgarları'nın bazı idari terimlerini kendilerine alarak, Uygurların güçlü bir tesiri altında bulunan Altın Ordu kaleminden istifade etmişlerdir. Çünkü hanlık evraklarında kullanılan dil, aslında Altın Ordu'nun Moğol hanlarının hizmetine çağrılan Uygur yazıcıları tarafından yeni bir zemine aktarılan Uygur dilidir. Çuvaş halkının duaları genellikle kısadır. Onlar kendi aralarında basitliği ve anlatım gücünün yüksekliği ile farklıdır. Dualarla hitap ettiği ilahların isimleri, halkın içinde güçlenmiş olan kölelik hissi sonucu ortaya çıkan aşağılatıcı törenler ve kölelerce abartılmış ifadeler halkın inandığı ilahların kültüne aktarılırken, aristokrat kültürünün ve gelişmişliğin işareti olan çok sayıda sıfatla zenginleştirilmemiştir. Çuvaş halkının duaları günlük konuşma dilinden bazı karşılaştırmaların kullanımında ve bazı abartılı ifadelerde görülen yumuşak şiirsel şekliyle ayrılırlar. Sonbahar törenleri sırasında yapılan dua bir örnek olabilir. Çuvaş duaları, sonbaharda her şeyden önce yeni buğdaydan buğday ekmeği duası ile yapılır.

E, pışmille! Tav tivatpır, pu şapatpır. Turı şırlah, sana şinî hipartupa asinatpır, vitinetpır. şırlah turı, şak esî panî tivletpe asinatpır: ülîmren te turra tîrrine çakan pek par, tîpne hîmîş pek par, puş şumne puş huş, şîl şumne şîl huş, pîr pîrçî aksa pin pîrçî ilmelihne par, pereketne par, iksîlmi tivletne par, vişsa kilekene tîrantarsa yamalîhne par, sivve şinsa kilekene işitsa yamalîhne par, pîrîn ayvan kîllîmîre hapîl il! (Çıvaşsem, 36) (Bismillah! Şükrediyorum, secde ediyorum. Affet Tanrım. Buğday yeni ekmeğiyle anıyorum. Affet Tanrım. Rahmetinle anıyorum. Devamında da koçan gibi ekin başağı ver, sapını karnış gibi ver, baş üstüne baş, diş üstüne diş ver. Bir ekilmiş buğdaya bin ver. Aç yolcuyu doyurmak, donanı ısıtmak için bereket, başarı ver. Bizim mütevazi duamızı kabul et!)

Aynı duada Pülîhçi ruhuna da şu sözlerle hitap ediyorlar: *şırlah, ırî pülîhşî, pur tîlten te esî usra, sıhla, şiten-tivîltan ta sıhla, usal şumîrsencen, pîrînçen te sıhla, şırlah, sana işî hipartupa asinatpır. Man ayvan kîllîme hapîl il şırlah.* (Affet İyi Pülîhçi bütün kötülüklerden kuru, fırtınadan borandan kuru, yağmurdan, doludan kuru. Affet, seni sıcak ekmele anıyoruz. Benim mütevazi duamı kabul et!)

Son duada biz, bir sonrakindeki gibi sadece bir tane saygı ifadesi görüyoruz. İrî-İyi/kutsal. Dualar az sözden oluşmaktadır ve hayati önem taşıyan ihtiyaçları içermektedir.

Aka pîtti kînlî (Ekim sırasındaki lapa kurbanı töreni)

E, pışmelle! İrî Turı, şırlah. Vişî tîslî turî tunîşin asinatpır, tayîla puşna işî pitne, tutlî çîlhipe. Pîr pîrçî aksa pin pîrçî ilmelihne par. Tîrri çakan pek, tînî hîmîş pek pultîr. Vişsa kilekene tîrantarsa yamalîhne, sivve şinsa kilekene işitsa yamalîhne par. Amin! (Çıvaşsem, 36–38) (Bismillah! İyi tanrım affet. Seni hasatın üç türüyle, aşağı eğilerek, parlak yüzle, tatlı dille anıyorum. Başaklar koçan gibi olsun, sapı karnış gibi. Tanrım üşüyenleri ısıtmak için açları doyurmak için yardım et. Amin!)

Görülüyor ki, Çuvaş duaları oldukça eski bir tarihe sahiptir ve nesilden nesile kendi genel karakterini koruyarak geçmiştir. Özellikle din sahasında, farklı yeniliklerin halka hangi şekilde sızdığını dikkate alırsak, zaten böyle olması beklenirdi.

Bildiğim kadarıyla, yazılı halk metinlerinin en eskileri HVIII. yüzyıl sonunda yaşayan Koniton Milkoviç adlı araştırmacının *Simbir Bölgesi Çuvaşlarının İnançları ve Günlük Hayatı* adlı makalesinde sunulmaktadır. Bu makale, 1827'de *Severnorn Arhive*'de basıldı. V.K. Magnitskiy tarafından yeniden basıldı. N.K. Nikolski'nin el yazması doğrultusunda üçüncü defa çıktı. Bunun yanında, ölümlere hitap edilen bazı Çuvaş dualarını ve herhalde bizim için belli olmayan bir kaynaktan alınmış nasihatleri sunmaktadır. Çünkü bu metinleri biz Milkoviç'in selefleri olan Miller, Gergi vb.nin etnografik çalışmalarında parça parça buluyoruz. Onun Çuvaş metinlerinden, Çuvaşların sonbahar dönemindeki dualarından birini burada veriyorum. Milkoviç diyor ki; "Kasım başlarında soylu Çuvaşlar yeni hasat

dolayısıyla, en derin şükranlarını belirtmek için yeni ürünlerden hazırlanmış daha lezzetli olan ekme ve birayı yüce tanrıya ve devlet başkanına kurban olarak sunarlar. Misafirlerin toplanmasıyla birlikte ev ahalisiyle, ev sahibi doğuya dönerek, ilahları karşısında diz çökerler, eğilirler ve onlar arasından ev sahibi elinde bira dolu çanağı tutarak kendi dilinde şöyle hitap etmektedir: *Şülte Tori, şırte patşa, şırlah, aşa kaşar, por İvil-hir-İmpele, por moİmpala, horİntaş-İrupala, şİnİ turİpala, horanli pİtİmpa, piç ikelli sİrİmpa, çonİmpala sacsa, çük İvatİp, tasa çonpa puşşapatİp, tav İvatİp. Şırlah,asli şİlti torİ, şİrti patşa! Hora halİhna sİvlİhna par, ırlİhna par, pire porİnmaşkİn par, pereketne par, İkskİlmi tivletne par.*” (Gökteki Tanrı, yerdeki padişah affedin. Bütün oğullarımla, kızlarımla, herşeyimle, akrabalarımla, yeni ekmele, bir kazan lapayla, bir fiçı birayla, erdemli canımla teşekkür ediyorum, dua ediyorum ve eğiliyorum. Affet büyük, yüce tanrı, yer padişahı! Halkına sağlık ver, saadet ver, yetecek kadar rahat bir hayat ver ve bereket bize yoldaş olsun.)

Onun tarafından verilen metnin tercümesi de ilginçtir: “Göklerde hüküm süren Tanrı! Ey sen yerlerin sahibi! Bizi affedin ve kurtarın. Çocuklarımla, kızlarımla, akrabalarımla ve evimle, yeni ürünlerden hazırlanmış içecekleri ve yiyecekleri sana kurban ediyoruz. Bunlarla birlikte gayretle ve şükranla yanan kalplerimizi de sana kurban ve hediye ediyorum. Azametın karşısında çökerek dua ediyoruz, gök tanrısı ve yerlerin padişahı. Zavallı halkına rahatlık, barış ve bereket ver! Ve yiyecek ve içeceklerle dolu kalpler tükenmesin, fakirleşmesin!”

Bu tercümedeki gösterişlilik ve üslup orijinalin doğallığından ve basitliğinden ne kadar uzaktır. Çuvaşların okudukları duaların hemen hemen hepsi, farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından söylenen ve bugüne kadar az araştırılan kısa dua ifadeleri hesaba katılmazsa, kurban etmeyle alakalıdır. Duaların, özellikle ihtiyaçların karşılanması için tanrıya yapılan duaların muhtevasını ayrıntılı bir şekilde incelemek çok önemlidir; çünkü bu dualar bize Çuvaşların ruhî dünyasını tasvir ediyor. Çuvaş duaları bize Çuvaşları çiftçi bir halk olarak tanıtıyor. Görebildiğimiz kadarıyla bunlarda, göçebe hayatın izleri hemen hemen hiç yoktur. Onlar mevsim değişmelerine dayanarak belirli bir düzende yapılmaktadır. Onlardan sadece bazıları, her yıl değil de birkaç yıllık arayla ya da Çuvaşların hayatındaki bazı müstesna hallerle ilgili özel durumlarla bağlantılı olarak yapılmaktadır.

Çuvaşların dualarının yıllık düzeni aşağıdaki gibidir:

İlkbahar duaları:

1- *Aka umİn pİtti*: İlkbaharda tarla sürmeden önce. (Bazı yerlerde, Meszaros’un köklerini Tatar tesirine bağladığı “*Akatuy*” töreni yapılmaktadır.)

2- *Vİrlİh pİtti*: İlkbahar ekiminden sonra (Magnitskiy’de *aka pittİ*)

3- *Kİü umİn pİtti*. Sürüleri tarlaya sürmeden önce.

4- *Uçuk*: Ekmek-hasat hakkındaki dua.

5- *Şerşi çükİ*: Uçuktan sonraki gün. Kızların evlenmesi için dua etme.

Sonbahar duaları:

1- *Kaşhi çük*: Kurban ayı arifesinde, hasata duyulan minnettarlık için her yıl yapılır.

2- *Avİn pİtti* (Magn.): Harmanın bitmesiyle yapılan dua.

3- *Hur çükİ*: Hastalıklar göndermemesi için (her yıl yapılmayan) aslä İrra duası (Mes.115)

4- *Karta pıtti*: Karlar yağmaya başladığı zaman, yaz boyunca hayvanları koruduğu için tanrıya şükran duası, (Mes., 115)

5- *Kilış pittî*: Bir önceki duadan sonra bir kısmı geçmişler için minnettarlık, bir kısmı da gelecekteki refah için yapılmaktadır, (Mes.,115)

6- *Şıv mim ĩr ĩ*: Suların donmasından sonra *şıv amışi*, *çıv aşş ĩ* ne dua ederler.

7-*Sıra çükî*: Sonbahar kurbanlarından en önemlilerinden birisidir. Yeni hasat (Ekmek) ve bira için tanrıya kurban verildiğinde yapılır.

8- *Hort çükî*: Arılar için sâra çükê ile aynı günde yapılır, (Magn., 92)

9- *Hirt-surt pıtti*: Evi koruyan ruhlar için bazı yerlerde sonbaharda bazı yerlerde ilkbaharda yapılır. (Magn.,52)

Bunlardan başka dualar da olmaktadır. Yâni özel durumların sebep olduğu tesadüfi dualar da vardır. Söz açılmışken buraya şunları da ekleyebiliriz:

1- *Nikış pıtti*: Evin temeli atıldığı zaman, “*Şer Yış*”a dua ederler. Yer sahibi ruhuna, diğer Çuvaşlar’da-Âmin Turra’ya dua ediyorlar.

2-*İne irri*: Yeni doğum yapan ineğin sağlığı için yapılır. (Magn.,95) (*ineri*)

3- Sihire karşı dualar. (Mes., 178)

4- Kulak ağrılarına karşı dualar. (Mes., 181)

5- *Kiremet duası*: Onlara hastalık gönderildiği zamanda,

6- *Minkille duası*: Hayvanların kurban edildikleri yeri kişileştirme, (Mes.)

7- Elden ayaktan düşüren hastalıklardan kurtulma ve iyileşme için yapılan dualardır. *Şuytan çükê?*

Çuvaşlar dua ettikleri zaman farklı kurbanlarla müracaat ediyorlar. Onlara hitapları şu veya bu duaları etmeye sebebiyet veren şartlara uygun oluyor. *Aka umin pıtti* sırasında şu ifadelerle dua ettikleri gibi:

Tav tıvatıp, puşşapatıp,

Teşekkür ediyoruz, baş eğiyoruz,

Akum pıtti çükletıp. (Mes., 127)

Ekim önünde lapayla dua ediyoruz.

Ey Turı, san allına işleme tuhsa kayatpır, layih sıvlıh, ırlıh, şimılıhne par pire, âmin! (Ey, Tanrım, tarlaya gidiyoruz. Ellerine, sana, teslim oluyoruz. Bize sağlık ver, iyilik ver. Bize yardım et. Âmin!)

Onlar gelecekteki tarla işleri için sağlık ve dinçlik isterler. İlkbahardaki ekim işinden sonra mahsul verme ile ilgili olarak *vırlıh pıtti* duasını yaparlar.

Pır pırçı aksa pin pırçı par,

Bir ekimdeki bir tohumdan, bin ver,

Tıpı hımiş pek, tırri çakan pek,

Sapı kamış gibi başağı koçan gibi,

Pırçı pırşa pek pultır. (Mes., 128)

Tohumu burçak gibi olsun.

Burada sadece kendi isteklerini kastetmiyorlar; başka düşkün ve ihtiyaç sahiplerinin de ihtiyaçlarını kastediyorlar.

“Vıŝŝa kelekene tırantarsa yama par,
Ŗınsa kilekene iŝıtsa yama par.”

Aç geleni doyurmayı nasip et,
Üşüyenı ısıtmayı nasip et.

Kĩmũ umĩn pĩtti duasında dua eden, Tanrının himayesine bıraktığı sürülerin iyi güdülmesini istiyor.

Vılıhsene tur alinle
Hire kılarsa yaratpır,
Kırkunneççen layih sıvlıhlı

Sürüyü bırakıyoruz otlağa,
Onu biz Allahın ellerine veriyoruz.
Sonbahara kadar sağlık nasip et.

şüreme par (Mes., 131)

Bazen bir köy halkının yaptığı uçuk (tarla) duasında, Çuvaşların tamamıyla köydeki işleriyle ilgili şeyler, bu duada arz edilmektedir.

Şilten-tiviltan sıhla,
Vutran-kıvartan sıhla,
Vışıran-hurahrın upra, sıhla,
Usal ŝimirtan sıhla...
İşi pitpe, tutlı çılhepe
Vişi tıslı vıl'ih-çirliŝin
Çun tatsa, yun tıksa
Yılınapır, asınatpır,
Hura halıhpa puş ŝapatır,
Kırse hıŝŝın tiha ertme par
İne hıŝŝın pıru ertme par,
Hura halıha ıtlıh, sıvlıh par
Usal-tıselten yıvırlıhıra sıhla..
Ŗicĩ tıslı tıriŝin-pulıŝın
Tav tivatpır, puş şapatpır.
Pır pırçĩ aksa pin pırçĩ ilme par

Güçlü tufanlardan koru
Ateŝten, yangınlardan koru.
Hırsızlardan, haydutlardan koru
Sağnak yağmurdan koru,
Tatlı dille, güler yüzle
Üç çeŝit hayvan için
Can vererek, kan dökerek
Dua ediyoruz, anıyoruz.
Tüm halkımızla eğiliyoruz.
Tayın kısrak ardından koŝtuğunu
İnek ardından buzağı koŝmasını
Halka sağlık, baht nasip et..
Kötülüklerden cinlerden koru.
Üç çeŝit ekmeğın-tahılın hasadı için,
Ŗükrediyoruz, eğiliyoruz
Ekilen bir tohumdan bin ver.

“Ŗerŝi çũkĩ” duasında gençler evlilik işlerinde başarı için dua ediyorlar.

Hırsen kaçça kaymalla pultır
Kaççısen avlanmalla pultır” (141)

Kızların evlenmesi için
Erkeklerin evlenmesi için.

Aile işlerinde hayır ve huzur için *kilėŝ pĩtti* duasında istiyorlar.

Kilimpe- şurtımpa

Evimle yurdumla

Layih tıma par,	İyi yaşamayı nasip et,
Vıl'ihimpa-çirlihimpe,	Bütün hayvanlara-canlılara,
Şem!empe sıvlihpā tıma par;	Tam sağlık nasip et.
Vıriran-hurahrān sıhla,	Hırsızlardan ve haydutlardan koru
Hın-hur kurarsan hitar.	Belalardan ve kazalardan koru
Kilimpe- şurtımpa	Evimle yurdumla
Sıvlihlī, tiris-tikel tıma par... (152)	Doğru dürüst yaşamayı nasip et.

Çok çocukluluk her zaman tanrının bir lütfu olarak kabul edilmektedir. Mesela bu “sāra çükē” yapılırken okunan duada görülmektedir.

Uray tilli putek-surih pultir,	Ağılın kuzuyla dolu olması için,
Sakī tulli açā-piça pultir	İskemlelerin çocukla dolu olması için
Alık patne kīrū pultir,	Kapıda güvey olması için
Tipele kin pultir.	Ocağın yanında gelin olması için.

(K. Milk', 160, Magn., 31)

Yukarıda gördüğümüz gibi duacı sadece kendi şahsi menfaatlerini değil kendi yakınlarının da menfaatlerini düşünmektedir. Biz aslında Çuvaş köy hayatı için çok zararlı olan diğer canlı varlıkların ihtiyaçlarını bile burada görüyoruz. Onlar da dualarda unutulmamıştır.

Şırlah, amin', turī,	Affet tanrım, amin,
Hurpa kiltivatpır.	Kaz için dua ediyoruz,
Çirım pilik çini pultir,	Yirmi beş kaz yavrusu olsun,
Şirimiş hu şana pultir,	Yirmisi sahibine kalır,
Pillikış hurçıkana pultir.	Beşi de çaylağa kalır.

Sıra çükē de Çuvaşlar yukarıdaki gibi dua ediyorlar.

Çuvaş dualarının yapıları da ilgi çekicidir. Onlarda çok fazla söz yoktur. Onlar basitlikleri ve samimiyetlikleriyle farklıdır. Onlardan kendine özgü bir şiir rüzgârı esiyor. Onlarda kara ormanların ve engin bozkırların yankısı işitiliyor.

Bazı yerlerin eski dualarında kendine özgü yöresel çizgileri fark etmek mümkündür. Çubuksarı bölgesinin Bişev kasabasındaki *sıra çükleni* duasında yolcuların ırmağı geçerken maruz kaldıkları tehlikeler zikredilmektedir.

Aslı şıva larsan,	Büyük nehrin suyuna otururken
Huşlan kimsen(en) çen sıhla,	Küreklerin kırılmasından
Huşka hominçen,	Şahlanmış dalgalardan
Tayılan kiminçen... (Magn., 59)	Kayığın yana yatmasından koru.

Herhalde *aslı çıv* ismini Çubuksarı'da yaşayan Çuvaşlarla çok yakın olan İdil olarak algılamak en güçlü ihtimaldir.

Çuvaş dua metinlerinin ayrıntılı analizine geçmeden önce, ben bu dua metinlerinde zikredilen ve halkın ibadet ettiği kendi kurbanlarını sunduğu yüce varlıkların isimleri üzerinde durmayı gerekli görüyorum. Halk kültürünün bu yönüyle incelenmesi, bizim için, Çuvaş ibadetlerinin temelinde yatan idealleri ayırt etme ve anlama, diğer eserlerin incelenmesiyle kolayca anlaşılabilen ve ortaya koyulamayan halkın dünyaya bakış açısını ortaya koyma imkânını verdiği için önem taşımaktadır.

Bu isimleri incelerken biz, onlar arasında son dönemlere ait yabancı tabakaları da buluyoruz. Onları ayırt ettikten sonra biz, günümüzde izlerini bulduğumuz tesirlerin dışında kalanlarla eski Çuvaş kültürünün portresini az çok çizebilirdik.

Çuvaş halk dinî araştırmacılarından birisi olan Meszaros'a göre Çuvaşlar, etnik olarak kendilerine akraba olan ve dışarıdan bir din kabul etmeyen diğer halklardan dünyaya bakış açılarının tek tanrı inancına dayanması sebebiyle ayrılırlar. Başka yüce varlıklar kendi özel isimlerini taşıırken, bu *Turĭ* kelimesinin yüce varlıklardan sadece birisine atfedilmesiyle ispat edilmektedir. Bir de halkın *Pĭr Turĭ*'ya gösterip ikinci dereceden ruhlara hiçbir zaman göstermediği saygı bunu ispat etmektedir. Pagan Çuvaşlardaki tek tanrı inancı onların ecdatları İdil-Kama Bulgarlarının bir dönemler bağlı oldukları hatta halkın şimdiki inançlarında da hala izleri bulunan İslam dininin ve kısmen de Hristiyanlığın tesiriyle olmuştur. Mesela, İslam kaynaklarından Çuvaşlarda hala kullanılan şu terimler girmiştir. *Turĭ tala, atam turĭ, pĭrĭşte, Pihampar, hĭrpan, şuytan, kiremet, espelĭ, pĭsmĭlle, huyhu haram pultĭr* (Mes. 5), *hĭyamit, acamat, kĭpperri...* Buraya Çuvaşlarda kullanılan birçok Müslüman kişi isimlerini de ekleyebiliriz: Ahmat, Aptulla, Elime, Kelime, Terih vb. Yakın dönemlere kadar Çuvaşlar tarafından Müslümanlara has selamlaşma tabirleri de kullanılmıştır. *Calamalik, selemelik...* Birçok İslâmî ifade de hala Çuvaş konuşma dilinde kullanılmaktadır. *Ayĭp, sĭvap, ĭrahmat, pereket, masar, tupĭk, pĭsmĭlle, sĭmĭlle, amin ...*

Şimdi Çuvaş dualarında karşılaştığımız yüce ruhî varlıkların adlandırılmasına geçiyorum:

TURĭ-TOPI

Eski Çuvaş dini araştırmaları konusunda, kendi selefleriyle aynı fikirde olmayan Meszaros'un görüşüne göre bu adlandırma sadece tek olan yüce ilaha aittir. Çünkü Çuvaşların saygı gösterdiği geriye kalan bütün ruhlara, bu ismi taşımazlar. Eğer biz onlarda şöyle *şültĭ turĭ, mĭn turĭ, çon şoratakan torĭ, ivĭlher şuratakan i mol şoratakan topĭ, şĭpçäk torri* vb. adlandırmalarla karşılaşırsak bütün bu ifadeler aynı tanrının farklı vasıflarıyla ilgili olarak düşünülmelidir. O, *şültĭ* diye isimlendirilmiyor, çünkü O, gökte kendi azametiyle yaşıyor. O, ruhu, erkeği, kadını vb. yarattı. O bütün dünyayı yarattı, her şeyin biteceği zaman o, yeni bir dünyayı ve yeni bir milleti yaratacak. Çünkü o, göklerde kendi azametiyle yaşıyor. (Eğer bu dünyanın sonu gelirse tanrı yeni bir dünya ve yeni bir halk yaratacak.) (Mes.,2)

Milletin aşağıdaki atasözlerinde *Turĭ* görülmektedir.

“Babanın kendi çocuklarını büyütmesi gibi Tanrı da insanları idare eder.”, “Aç insanı Tanrı doyurur.”, “Tanrı verse boğazına kadar verir, insan verse tadımlık verir.”, “Tanrısız hiçbir şey olmaz.”, “Tanrı ihtiyacı olana son parçayı vermeyi emretti.”, “Tanrı çok çalışanı sever.”, “Tanrı için topal da kör de aynı.”, “Aptalları da Tanrı yarattı, köylere dağıttı.”, “Kim insanlardan utanmaz, Tanrı'dan korkmazsa ondan hiçbir fayda gelmez.”, “Tanrının günleri çok”, “Tanrı hemen görür; ama hemen söylemez.”

Atasözlerinin hepsi de aynı derecede eski değildir. Onlardan birçoğu Çuvaşlar tarafından daha sonra öğrenilmiştir. Ama onların hepsinde Tanrı'ya bakış açısı halkın Tanrı'ya bakış açısına uygundur. Tanrı'yı, bize insanlara çok yakın ve onların sevincini paylaşan bir varlık gibi gösteren şu kısa şarkı çok ilginçtir:

Şütle şevle vilyat-ışke,
Turî savînsa tîrat-ışke;
Hîrte ıraş pulat-ışke,
Halîh savînsa tîrat-ışke.
Epir vîya tuhsassîn,
Turî iltse tîrat-ışke.

Havada gök parıltısı
Tanrı sevinerek duruyor,
Yerde buğday çok iyi yetişti,
Halk sevinip duruyor.
Biz halka olup oynadığımızda,
Tanrı dinleyerek duruyor.

Her insanın kaderini tanrıdan belirlemekte ve hiç kimse kaderden kaçamamaktadır:
Pihîrsamîr turrîn şırune,
Savnî tîvansençen uyîrat.

Tanrının yaptığına bakınız,
Sevilen akrabalarından ayırıyor.

Bu kaderi her insanın alnına yazılmıştır ve Çuvaşlar dünyada hiç kimsenin okuyamadığı bu alın yazısının sadece harflerini sanki gösterebiliyorlar. Çuvaşlara göre Tanrının önceden tayin etme gücü tartışılmazdır. (Mes. 11–12)

Aslında *Turä*, Türk dillerinde *tañrı*, *tantiri*, *tîniri*, *tañara*, *teğir* ilk önce de *gök* manasında kullanılırdı. Bugüne kadar bu anlam Çuvaş halk kültüründe saklanmıştır.

Uyarat-i pîr turî (Paas., 190)
Ah, turî şîm, turî,
Irî kuras pulsassîn,
Şînkîr uyar pul, turî
Irî kurmas pulsassîn
Lîştah pîlît pusayîr.

Açılıyor, anlaşılıyor bir Tanrı,
Ah Tanrı, benim Tanrım.
Eğer ilahî hüküm mutlu olmaksızın
Güneş açık ol, Tanrı.
Eğer ilahî hüküm mutlu olmamaksızın
Bulutlar kaplasın.

Bir Çuvaşın karısını öldürmesinin tasvir edildiği bir şarkıda, ona vurulan ölüm darbesi Tanrının iradesi doğrultusunda olmuştur.

Şap-Şurî ta arîm ep itlîm,
Yonaşar îlîhrîm ankartne;
Pîrehşeh te şaprîm senîkpe,
Mînle turî turî on tîple,
Eple çonî tohsa kayrî-şi? (34)

Bembeyaz kadını ben aldım,
Onunla harmana çıktım.
Yabayla bir vurdum,
O, orada ruhunu teslim etti,
Tanrı, elini direk kalbine yöneltti.

Bu şarkıda kader hakkındaki İslâmî fikirlerin yankısı duyuluyor gibi. Müslümanlara göre Tanrı dünyadaki bütün iyiliklerin ve kötülüklerin ilk kaynağıdır.

Sarî sarî hîrsene
Savsas turî şoratnî.
Hora hora hîrsene
Horîntaşşîn şoratnî.
Yalta çiper açîne
Torî îna şoratnî.

Beyaz yüzlü kızları,
Sarı sarı kızları
Esmer esmer kızları
Akrabalar için yarattı.
Köylü yakışıklı erkeği
Tanrı bunun için yarattı.

Çiper-çiper hîrsene	Güzel güzel kızları
Çoltivas şın şoratnĭ (38)	Bunun için yarattı.
“Hĭrlĭ, hĭrlĭ avtana	Kırmızı kırmızı horozu
Hĭrse torĭ şoratnĭ.	Tanrı heyecanlanarak yarattı.
Sarĭ, sarĭ avtana	Sarı sarı horozu
Savsa torĭ şoratnĭ.	Tanrı severek yarattı.
Īna ta torĭ şoratnĭ.	Onu da tanrı yarattı.
Tĭnçene kirlĭ pulnĭran	Dünyaya gerek olduğu için
Pire te torĭ şoratnĭ.”	Bizi de Tanrı yarattı.

Daha çok Ruslaşmış yerlerin şarkılarında *Torĭ*, *Hristiyan Tanrısı* ve *ikon* manasında kullanılmaktadır.

Turĭ'ya en yakın ilahlar arasında ilk sırayı Meszaros'un belirttiği *torĭ aşşĭ* ve birçok duada zikredilen *torĭ amĭşe* almaktadır. Bu ilahlar hakkında daha fazla bilgi yoktur. Herhalde *tor aşşĭ* saf Hristiyan düşüncesi, turā *amaşĭ*'ye gelince biz burada kesin bir şey söyleyemiyoruz. Şüphesiz Hristiyan tesiri bu ilahın kültüne de yansımıştır. Ama bu durumda Hristiyan düşünceleri önceki halk inançlarıyla birleşmiş olabilir; çünkü birçok Çuvaş ruhunun babası ve annesi vardır. *şil aşşĭ*, *şil amĭşĭ*, *hĭvel aşşe*, *hebĭl amĭşĭ* (Sunçelejev'de güneşin ve rüzgârın babaları yok.) *şil aşşĭ*, *çil amĭşi*, *hĭvel aşşi*, *hĭvel amĭşi*¹ azılarının ise sadece anneleri (materey) var: *Pülĭhşĭ amĭşi*, *yulaççı amĭşi*.

Eğer *Torĭ amĭşi* ibadeti, Hristiyan idealinin sayesinde ortaya çıkmışsa, bu Çuvaşlarda çok eski dönemlerde Magnetski'nin bu ilahın manası hakkında hiçbir şey söylememiş olmasına rağmen en büyük anma olarak ifade ettiği *ama* ibadetinin onlarda olması sebebiyle, daha çabuk oturmuş olabilir. (Magnitskiy, mateyaller, 62) Bendeki mevcut yazılarda ben bu Tanrıya bağışlanan duanın bir parçasına rastladım: “Ey bütün dünyayı yaratan Ama! Senden oldu bütün her şey, bütün iyilikler, faydalar. Dolayısıyla biz sana her zaman şükrederek, dua ediyoruz.

Tanrı hakkındaki Çuvaş fikirleri antropomorfizme sinmiştir. O, birçok hizmetçiye sahip olarak çok güzel ortamda yaşamaktadır. *Torĭ um ĭnce şüregen*, *mĭn Torĭ umĭnce tragan*, *mĭn Torĭ alĭknĭ o şakan*, *mĭn Torĭ alĭkne hopakan*. Bu adlandırmaların mecazi manada anlaşılabilirliğini sanmıyorum. O, mobilyaya bile sahiptir. Tanrı'nın en çok sevdiği kuş kırlangıçtır. Bizden kışın ayrılırken Tanrı'nın masası altında yuva kuruyor. (15) *Tupata turĭşın*. Tanrıyla dua ederim. (Yurkin)

Hristiyanlığın kabul edilmesiyle turĭ *sözüyle* (Kumış üyezi) ikonları adlandırmaya başlıyorlar. Bildiđimiz kadarıyla Rus halkının özdeşleştirdiği ve belki bizim *bojnitsa* isimlendirmesinde gördüğümüz gibi, şimdi de kendi Tanrılarıyla özdeşleştirmeye devam ediyorlar.

Başka ruhları belirtmek için *Turĭ* kelimesinin kullanılmasına sadece *Viryallar*'da rast ediyoruz. Burada Çeremişlerin, Rusların yarım inanışlarının ya da Yukarı Çuvaşların *Torĭ* olarak adlandırdığı ikonların kullanılmasının da tesiri olabilir. Güneyde (Aşağı Çuvaşlar'da kullanılan *Turĭş* sözüne gelince aşağıdaki ibarede de görüldüğü gibi bu başlangıçta da Tanrı'ydı. (Turĭ + İyelik eki –ş): *Ey, mĭntarĭn*, *Turĭşĭ*, *Turri te pĭrahsa tarçĭ pirten!* Biz, Yardin Çuvaşları'nda hatta çoğulunu da buluyoruz. *Torĭsam*. Öğretmen Konstantin Stepanov'un öğrencileri tarafından Şumşevaş mahallesinde İlyas (İlye) peygamber

¹ Sunçelejev'de güneşin ve rüzgârın *babası* yoktur. Yazarın notu.

hakkında yazılan bir hikâyede bir cimri hakkında karar vermek için Tanrıların mahkemede nasıl toplandığı anlatılmaktadır. Onlar arasında *Pülîhçi Torî* (Püles') ve *şîru-Torî* (Yazıcı Tanrı) vardı. Mahkeme, mahkemenin sonucu hakkında zengine haber veren, belli olmayan bir *Torî açi* tarafından gizlice dinlenmiştir.

Belki de *Torî* sözünün ilah manasında kullanılmasını Çeremiş dilindeki *yumi/yımı* sözünün tercümesine borçludur. Aynı hikâyede biz ikonların Çuvaşlar'da Tanrıların bir sureti olarak kabul edildiğini görüyoruz. *Pîr kiremet şirlah!* (Bir kiremet affet!) (Bk. Magn.9)

Vişnevski (2): “Çuvaşlar kendilerinin *Torî* olarak adlandırdıkları iyilik kaynağının ve *kiremet* diye adlandırdıkları kötülük kaynağının yâni her iki kaynağın tesirinin olduğuna tamamen inanıyorlar. Bu kaynaklar görünmez, kavranılmaz ve birbirinden bağımsızdır.”

Torî, onlara göre;

1- Yüce varlıktır ve *Mun Torî* diye adlandırılmaktadır. (En büyük Tanrı),

2- Yararıdır. Bunun için *Sudsyandalık tıdagan* (Kainatı tutan); *şîr-şu asşe* (Yer su babası) şeklinde adlandırılıyor,

3- Yeryüzündeki insanlara mutluluğu verdiği için Çuvaşlar ona *mun ira Tora* (Yüce hayırsever Tanrı) diyorlar. Tanrı, Çuvaşları cezalandırdığında hiçbir zaman onları ayrı ayrı cezalandırmaz. Sadece, yeryüzüne kuraklık, dolu, kötü hava, fırtınalar gönderir,

4- Sürekli yaşadığı yer gök ya da onların dediklerine göre, yukarıdaki aydınlık dünyadır. Bunun için *Şüiti torî* ve *şüitle vırtakan torî* diye de isimlendirilir. O, mekanını sadece Cuma günleri yere inerek Çuvaşların o gün çalışıp çalışmadıklarını, kadınların öğleye kadar ocaklarını yakıp yakmadıklarını öğrenmek için terk ediyor.

5- Başka zamanlarda o, yerin verimli olması için gerekli şeyleri (Yağmur, rüzgâr, güneş...) göndermekle meşgul oluyor. O, yerdeki işler, emrinde olan insanların ihtiyaçları, bunun yanında dünya üzerinde uçan, koşan, beyaz atlarla gezen hayırseverler hakkında bilgi edinir. Bunun için onu *Sureggenzam* genel ismiyle adlandırıyorlar.

Onun emrindeki varlıklar aşağıdakilerdir:

1. *Mun Torî Uvinçe Suren'*: Büyük Tanrı'yı dünyaya tanıtan.

2. *Alîk ozyan*: Tanrı'nın evinin kapılarını açan.

3. *Pulîhşî*: Haberci. Onun da dünyaya haberciyi tanıtan (*Pulîhçe uvinçe suren'*) ve evinini kapılarını açan yardımcıları vardır.

4. *Pihampar*: Ayılardan ve kurtlardan insanları ve sürüleri saklayan.

Hîrlî şîr': Yeri verimli yapan.

5. *Mun ira*: Kendi tanıtıcısı olan koruyucu.

6. *Mun kepe*: Büyük elçi ve tercüman.

7. *Hırpan*: *Mun Tori* ve başka ilahî varlıkların şefaatchisi. Çuvaşlar kestikleri kurbanın kabul edilmesi, hedefine ulaştırılması ve onun bu kurbanın ulaşmasına engel olmaması için kurbanı ilk önce ona sunuyorlar.

Bütün varlıklardan sadece, *Mun Tori* ve *Pülîhşî*'nin annesi vardır. *Mun Tori amuj* ve *Pülîhşî amuj*, diğerleri ise tektir. (Hozah)

Çuvaşlar kutsal varlıklardan başka güneş, ay ve rüzgârdan da af dilemelerine rağmen *Alık ozyan*, *Suren ira*, *Hîrlî şîr* ve *hırpan* duada zikredilmezler. (2-4)

Turi'nin kendisinden başka annesi ve babası var. Onlar da onun gibi gökte bulut üstünde yaşıyorlar. Gökteki *Turi*'nin babası *Turi papay*'dır. Büyük babası *Turri*, *Turi*'nin annesi ise yerdir. Eskiden ona *abi* dedi. Çünkü yer herkesi doğurduğu için herkese anne oldu. (Magn. 5)

Hırpan, Kırpan

Meszaros, “Eski Çuvaş İnançlarının Hatıraları” isimli derlemesinde onu bazı Kuzey Çuvaşları'nda *vat tori* olarak adlandırılan *turi aşşî* isimlerinden biri olarak vermektedir. Bu ismin açıklaması elbette daha sonra ortaya çıkmıştır. İsmi kendisi Arapça *kurban*'dan gelmektedir. *Hırpan* kelimesi Magnitski'nin söylediği gibi Çuvaşlar'da *çapak balığı* ve *kurban* manalarına sahiptir. O, *hırpan* ve *çapak balığı*, ruhlara kurban olarak verildiği için onların özel bir ruha dönüştüğünü düşünmektedir. Mamadiş Bölgesi Kreşin Tatarları yazın *Balık kurmanı/ Balık kurbanı* için köydeki insan sayısı kadar ak balık satın alıyorlar ve bu kurban *koyun kurbanı*'yla değişimli olarak yapıyordu.² Abramov'un bildirdiğine göre Çistay bölgesinin Gaytankin köyünde *hırpan*, *ince çapak balığı*'dir. (3-6 libre), o zaman küçük *çapak balığı*, *çapah* diye adlandırılıyordu. *Hırpan* sözü daha önce iki derlememde belirttiğim gibi soyut manadan ya da cansız varlıkların isimlendirilmesinden bir ilahın ismine dönüşme örneğidir. Çuvaşlar sözün manasını bilmeyerek *hirt* (Kurutmak) fiilinden onu yapmışlardır. *Hırpan* kurutma, yalvarma (...N. Karmalı: Seni anarız, *Kırpan* hatırlarız, dua ederiz, şükrederiz, secde ederiz. Toprağı, ekmeği kökünden kurutma. (...)³Tüm halkımızla anıyoruz, hatırlıyoruz, *Hırpan*, severek verdiğimizizi severek al. (Hat., 55) Yazılanlara göre bu, insanlara kuraklığı gönderen ruhtur.

Pülîhşî

Meszaros'a göre bu, Tanrı'ya en yakın olan erdemli ruhtur. Bu ruhun ismi *pül-* (önlemek) fiilinden geliyor olsa gerek. Bu isimle kendisiyle bağlantılı olan inançlar da belirleniyor. O, Tanrı'ya giden duaya engel olabilir. Ona kurbanlar kesilir. Bir hikâyede görüldüğü gibi Yardiski bölgesinde onu, *Pülîhşî Turî...püret, şıru Turî (Torri)... Şırat* (Şumşevaş Mahallesi) ilahı olarak adlandırıyorlar. “Eğer *Pülîhşî ve hîrlî şîr vermese Tanrı da vermez.*” diyorlar. (Çuvaş Killisem, 10)

“*şırla, ır pülîhşî, pur tilten te esî usra, sıhla, şilten-tıvaltın ta sıhla, usal şumîr-ınçen-pîr-ınçen te sıhla, şırlah. Sana işi hıparupa asinatıp. Man avankillime hapıl tu, şırlah.*” (Çıvaşsem) (Affet, erdemli Pülîhşî. Bizi her şeyden korusun, fırtınadan korusun, yağmurdan doludan korusun, affet. Taze ekmeğe (kalabaşka) ile anarım. Benim mütevazî duamı kabul et. Affet.)

Pülîhşî'nin dualarda bahsedilen annesi *Pülîhşî amışî* var. Söz arasında *Pülîhşî*'ye sihirden koruması için rica ile hitap ederler:

Usal-tisele an yar,

Kötü ruhtan bizi korusun,

Kilyışne, aç-a-pıçana, şurt,

Ailemi, çocuklarımı, evimi korusun

² Turna balığı Kiremet kurbanı hakkında bkz: Magn., 10. Yazanın notu.

³ Metinde bu bölüm silinmiştir.

yerne sıhla (Mes., 179)

Küçük dualarda bu ruhun ismi Tanrı'nın ismiyle birleşiyor.

Turî-pülîh, an pîrah!

Turî-Pülîh bizi belada bırakma!

Tav tura-pülühe!

Teşekkür ederiz Turî-Pülîh! Oh benim,

Ah, turîşim-pülîhşim. (Mes., 18)

Turî'm, benim Pülîh'im.

Bir duada (*Çini Turî çük kîli*) biz şu ifadeyi görüyoruz: *Ey, Turîşim, pülîhşim! Pîline şala il, pîlmenine kaya hur. Epir, ayvan ivîl-hîr, pîlmestpîr. Epir pîlmestpîr; pup kîltunipe şırlahtîr. Amin.* (Çıvaşsem, 39) (Oh *Turî'm, Pülîhşî'm!* Bildiklerimizi kabul et, bilmediklerimizi kabul etme. Biz (senin) aptal kızların ve oğulların (ne diyeceğimizi) bilmiyoruz. Biz (dua etmesini) bilmiyoruz. Papazın dua etmesiyle yetiniyoruz. Amin.)

Burada papazın zikredilmesi tabii ki bir yeniliktir. Fiilin tekil olarak kullanılması *Torî* ve *Pülîhşî* hakkındaki fikirlerin birleşmeye başladığını göstermektedir. Buna rağmen Mezsaroş'ta geçen bir atasözü böyle bir benzetmeye açıkça karşıdır. "Turra asînni pülîhşî pulmas." (19) Yâni Tanrı'nın anılmasının *pülîhşî* ile alâkası yoktur. Eğer, benim bilmediğim çok güvenilir olmayan bir kaynaktan bu bilgileri alan Milkoviç'te onun hakkında bulduklarımıza inanırsak, eski zamanlarda *pülîhşî* hakkındaki düşünce biraz farklı olsa gerek. Işık Tanrısı'nın bütün dünyayı aydınlatıldığını tasavvur ediyorlar. Ya da yerde ve yer altında hükmü olan Tanrı ile ilgili olarak "Onun göklerde yaşadığını, kendisi yanında iki haberci ya da *Pülîhşî* ve *Pihampar* adlı yardımcılarına sahip olduğunu düşünüyorlar. Tanrı, bunlardan *pülîhşî*'yi yeryüzüne yeni doğan çocukların kaderlerini tayin etmek, çocuklara *yumzalar* tarafından verilen isimleri yazmak için gönderir. Bu yardımcı bunu yeryüzüne gönderdikten sonra gökyüzüne *Kepe* yanına dönüyor ya da kadere haber veriyor." (Nikolevskiy 22, Magnitskiy 23, bk. Age. Nikol'skiy, 28, Magn. 39) daha detaylı yazılarda yâni Magnitski'de ve yine Çuvaşların el yazmalarında *kepe* ile *pülîhşî* arasında hiçbir yakınlık fark edilmiyor.

Pülîhşî ruhu hakkındaki problem benim tarafımdan "Çuvaş Halk İnanışlarında Altınordu Efsanelerinin Yansımaları"⁴ isimli makalede tahlil edildi. Burada ben *püle*h sözünün başlangıçta, İbn-i Fazlan'da haklarında bilgilere rastladığımız, Bulgar hanlarının emrindekilerin sahip olduğu tımar manasına gelip gelmediğini ekliyorum. Sonra mecaz-ı mürsel yoluyla bu kelime toprak sahiplerinin de adı olmuştur ve daha sonra bütün diğer isimlerle birlikte halk inanışlarına da mı girmiştir?

Kepe

K. Milkoviç kendi derlemesinde "*Şüldi kepe*'yi yer altında ve yer yüzünde kader ya da iktidar olarak gösteriyor. (Nik. 19; Magn. 29) Başka bir yerde o, ona kader diyor ve bu ilahın *Pihampar* ve *pülîhşî* ile ilişkisini belirten şu hikâyeyi veriyor: "Bir zamanlar *kepe* ya da *kader* yeryüzünde yaşayanların nasıl bir hayat geçirdiğini öğrenmek için zengin bir Çuvaş'ın yanına sıradan bir kişi gibi gelerek onun evinde kalmak isteyen *Pihampar* gökyüzünden yeryüzüne göndermiştir. Zengin onu sert bir şekilde şiddetle reddederek, ona köyün sonunda bir fakirin çatısız kulübesinde gecelemeğini söyler. *Pihampar* göğe geri dönünce bunlardan *kepe*'yi haberdar eder. Fakat o inanmayarak, aynı görevle *pülîhşî*'yi gönderir. Sonunda *Kepe* her ikisine de inanmayıp kendisi yeryüzüne inerek sözlerine inanma lütfu göstermediği *Pihampar* ve *pülîhşî*'nin yaşadıklarının aynısını kendisi de yaşamış olur. O, çatısız kulübede gecelerken fakirin oğlu, zengin ise kızı doğar. *Kepe* yeryüzünde yaşadığı zamanlarda *pülîhşî*'ye bu yeni doğmuş çocuklardan fakir oğlana zengin mutluluğunu görmeyi, zengin kızına ise dulluğu ve dokuz kocayla yaşamayı yazmasını emreder. Zengin Çuvaş kendi mutluluğunun, fakirin doğan çocuğuna geçeceğini falcıların yorumlarından öğrenerek kaç defa öldürmek için uğraşmasına rağmen *Kepe*'nin ya

⁴ Bk. *İzvestiya Severo-Vostoçnogo Arheologičeskogo i Etnografičeskogo İnstituta*, C. II. Kazan', 1921.

da *kader*'in himayesi sayesinde fakirin oğlu zenginin servetinin varisi olmuş, sonuçta, dokuzuncu kocadan da dul kalan kızıyla evlenmiştir. (Magn., 24)

Mezzaros bize *Kepe*'nin, meleklerinin (Piriştisem) başkanı olduğunu söylüyor. Gökle yer arasında yaşıyor ve böylece Tanrıyla kişiler arasında aracı oluyor. Tanrı insanlara iyilik gönderdiği zaman, bu işi yeryüzünde *Kepe* yerine getiriyor. O, göğe insanların dualarını ve isteklerini iletiyor. Dolayısıyla kurban törenlerinde duanın sonunda, “Bizden *Kepe*'ye *Kepe*'den Tanrı'ya ulaştır.” diyerek ilave ediyorlar. (Mes 19, 128) Birçok yerde Kuzey Çuvaşları *Kepe*'nin annesinin olduğunu düşünüyorlar: *Kepe Amış*.

Ben daha önceki derlemelerimde artık Çuvaşlardaki *Kepe* kelimesinin Arapça *Kaaba*'dan ortaya çıktığını gösterdim. Burada Çeremşler'deki gök manasına gelen *kaba* kelimesi de buradan alınmış. Müslüman Tatarlar annelerine yazdıkları mektuplarda *kutsal kâbe* gibi *ankemiz, kâbemiz* şeklinde hitap ediyorlar. Ben aynımsı “*Anne Kepe*, onunla tartışmaz doğru değil.” vecizesinin Belebey (Şini Huramal) bölgesindeki Çuvaşlarda buldum.

Çuvaş halk hikâyelerinde *kepe-tu* karşımıza çıkıyor. (Vişnevskiy 17) “*şir şu titan kepe şirlah.*” (Yer-su'yu tutan *Kepe* affet.) *Turî amişi kurki* törenleri sırasında okunan ve maalesef bozulmuş bir duada bu efsanenin imasını görebiliriz: *Ultî urallî hurta par, e hamîn şuk pulsan ta kîvak tüperen e çul huşşinçen te pulsan par, tet. Epî yal hîrînce laratîp, şuşlîh puşne te pulsan pırşa sırtar, tet, turî amişî!* (Çıvaşla Kilisem, 31, bk., Magn, 201) (Altı ayaklı arıyı ver. Eğer benim olmasa taşlar arasından ver. Ben köy kenarında oturuyorum. Oluk yanına gelsin ve orada bâri yazsın, diyor, Anne Turî.)

Kepe, Pülîh ve *Pihampar* arasındaki ilişkiye gelince Milkoviç'in makalesinde bulunan konuyla ilgili bilgiler, bu ruhlarla çağdaş bir bakış açısıyla uygun düşmemesi ve makalede zikredilen Çuvaş metinlerinin genel olarak tahrif edilmiş olması sebebiyle şüpheli sayılır. *Kepe*'ye sunulan kurban hakkında bk. (Çıvaşla kilisem, 22,23, 24 Ailede çocuklar öldüğü zaman *Kepe*'ye ve onun emrindekilere yapılan dualar hakkında bk. Mag. S.197)

Pirişti (Pirişte)

Çuvaşlara göre bunlar çok sayıdadırlar. Onlar Tanrı'ya hizmet ederler ve bunun için onları *Pirişti*'den başka bir kelimeyle adlandırılır: *Tur umînce şüreken*. (Mes. 19) Yine aynı şekilde yeryüzünde, ona her adımında eşlik eden ve hiçbir zaman geride kalmayan bir *Pirişti*'si vardır. O, sadece meyhaneye onun arkasından girmez, kapıda bekler. Bunun için hiçbir zaman, meyhaneden girilen kapıdan başka bir kapıdan çıkılmaz. Yoksa *Pirişti* onu kaybedecek ve onu bulana kadar ağlayacaktır. Meleklerin lideri- *Kepe*

Belebey bölgesinin Yeni Kezemahi köyünde *piriştî, pirişte* şeklinde adlandırılıyor. Ben onun hakkında şunları yazdım: “*Piriştî layîh kalaşnini layîh şırat', usal kalaşnini usal şırat'. Nihîşne te kurakan şuk, tol'ka hulpuş şinçe larat' tese kalaşşi: Layîh şırakanni sullahay hulpuşşi şinçe larat'*” (Pirişti güzel konuştuğu zaman güzel, kötü konuştuğun zaman kötü yazar. Pirişti'yi gören yok. Sadece insanın omuzlarında oturur, derler. İnsanların iyiliklerini yazan sol omzunda oturur.) “*Piriştî vl laşa şittisene yavat', ina nikam ta sûtme pultaraymast', hîyîh sûtîlet.*” (Pirişti at yelesini örer, onu hiç kimse çözemez, o kendi kendine çözülür.)

Çistapol bölgesinde *Pirişti* her evde vardır derler. O, ocakta yaşar. Pirişti şerefine her yıl lapa duası yaparlar. Gece dua ederler ve ocağa lapayla birlikte yiyecek koyarlar.

Tasa piriştî, esî kurünmi şunatupa hütlese tîrîşlîhpe tarhaslasa kîl tivakansene şivîrnî çuh, şiv urlî kaşnî çuh, vîrmanta pîmlî şupla şürenî çuh-mînpur ataşnî çîrsençen uprasa sıhla. Epir, turîrîn mîşkîñ çurîsem, tarhaslasa ıytatpîr santan sıhla tese.” (Kutsal Pirişti sen görünmeyen çatıyla koruyarak, dürüst

bir şekilde yalvararak ev yapanları uyududukları zaman, ırmaktan ve geçerken bilmedikleri yoldan gittiklerine vahşi hayvanlardan kuru.

Kuzeydeki Hıristiyan Çuvaşlar meleği Rusça *anhıl* ya da *angel* şeklinde isimlendiriyorlar. Onlara göre ölümden sonraki kırk gün içinde *Torrin angeli* öleni yeryüzünde gezdiriyor ve ömrü boyunca yaptığı tüm iyi ve kötü işleri ona gösteriyor. (Mes. 19)

Pirişte Farsça'dan...*

Hırlı şır

Hırlı Çır-kırmızı yer (Kırmızı yer, yeri dölleyen Tanrı) kırmızı yarlı, uçurumlu yerlerin genel adlandırılmasıdır. Arka İdil'de bulunan Otar köyü Çuvaşları eski Çeşmenets yolu üzerinde orman içinde dağda Kızılyar mahallesinde bulunan, içinde Nikolay Çudotvoret's'in ikonunun bulunduğu *şapel*'i (Kilisede ikonun bulunduğu bölüm) bu şekilde isimlendiriyorlar. *Hırlı şır* isminin yanında *Hikola Tor*'nın da anılması şüphesiz bununla açıklanabilir. (Magn.67) *İlye'nin Tanrısı* hakkındaki bir efsanede *Hırlı şır* İlye yanına gelen ve ona büyük güç veren *Büyük Tanrı*'ın uydusu olarak görülmektedir.

Güney Çuvaşlarda galiba *Hırlı şır* ibadeti yok. (Mes.20) Onu sadece Kuzey Çuvaşları biliyor. Bu isim kısaltılmış olabilir. Biz Çuvaş ruhlarından birisinin benzer bir şekilde isimlendirildiğini biliyoruz. "*Hırlı şırta vırtakan ırı*" (Kırmızı yerde yaşayan ırı)ve onun annesi "*Hırlı şırta vırtakan ırı amışi*"(*Sunçel*) (Kırmızı yerde yaşayan ırının annesi). *Tırı Puş* dualarının birisindeki tasvirde (Çıvaş Kilisem 10) şunları okuyoruz:

"Turra duası bittikten sonra *Pülhşi* ve *Hırlı şır* için kurban sunarlar. Her ikisi için iki kazanda lapa pişirirler. *Pülhşi* için büyük kazan, *Hırlı şır* için küçük kazanda. Tüm köylü Tanrı için dua edip bitirince *Pülhşi*'ye ve *Hırlı şır*'a da dua ederler. *Pülhşi* ve *Hırlı şır* vermese de Tanrı da vermez derler."

Valle

Valle duası her yıl yapılmaz. Üç yılda bir defa ona dua edilir ve kurban olarak beyaz koyunu sunarlar. Kurban töreni, *Turı*ya kurban verme töreniyle aynıdır. Fark şuradadır: Valle töreninde lapayı, pideyi, kesilen koyunun pişirilmiş etini yabancılara vermezler. Kurbanı sadece kendi aileleriyle yemeye çalışırlar. Eğer bayan misafirler, komşular, işçiler gelse de onlara da hiçbir şey vermezler. *Valle* duası evdeki eşyaların bozulmaması, kaybolmaması için her zaman yaparlar. Sanki *Valle* duasını yapmasan bu eşyalar yaramaz hale gelecek. Aile büyük olsa gençler aileden ayrılırlar, sürüler ve arılar ölür. Böyle belaların olmaması için Çuvaşlar üç yılda bir defa *Valle* duası yaparlar. (Yurkin 28)

Hirt-Surt

Evi koruyan ruhtur. Ocakta yaşar ve buradan ailenin hayatını ve bütün evi gözetler. *Hirt-Surt Patti* kurbanını evin erkeği değil de kadını sunduğu için, ruhun evin kadını ile ilişkileri daha yakındır. (Mes.20)

Her evde *Hirt-Surt* varmış. *Hirt-Surt* ocağın arkasında olduğu zaman insanlar çok keyifli oluyorlar ve o evde yaşamak istiyorlarmış. Dolayısıyla yiyecek alınıp eve gelindiğinde ilk önce ona küçük bir parça vermek gerekiyor. *Hirt-Surt* tarlada olduğu zaman insanlar çok mutlu olurlarmış ve tarladan çıkmak istemezlermiş. Dolayısıyla ekin biçme işinden eve dönmeye hazırlanırken tarlada *Hirt-Surt* onlara ekin biçecekmiş gibi bir orak bırakırlarmış. (Mes.144)

* (Çevirenin notu) Bu bölüm metinde eksiktir.

Hirt-Surt sürekli olarak, köşede ve ocak önünde yaşıyormuş. *Hirt-Surt* olan yerde barış ve huzur oluyor ve aileye başarı eşlik ediyormuş. Evde hiçbir zaman tartışma olmuyormuş. Evde dargınlık olduğu zaman *Hirt-Surt* evi terk ediyormuş. Bundan sonra bu evde şanssızlık başlıyormuş ve eve başarısızlık geliyormuş. *Hirt-Surt*'un evi terk etmemesi için eğlenceden gelirken her seferde ona hediye vermek, evde her köşeye parçacıklar (yiyecek parçacıkları) bırakmak gerekmiş. Bundan başka ona lapa ikram etmek, ocak üstüne lapa tabağını ve tabak etrafına kaşıkları koymak gerekliymiş. O, zaman *Hirt-Surt* evde yaşamaya alıştıyormuş. Güya *Hirt-Surt* yaşlı bir kadına dönüşerek yün eğirmeyi seviyormuş. Bu durumda o insanlara görünüyormuş.

İtyakova köyünde yaşayan Çuvaşlara göre *Kikimor* kadın görünüşüne sahiptir. O, sürekli olarak ocaklarda yaşar ve yün eğirir. Bir de için altına ağırlık sağlaması için yün eğiren kadınların taktıkları alışılmış yüzüklerin dışında onun yüzüğü gümüştedir. (Magn. 50) Vişnevski mahallesinde “*Es kilhoşi. Sana asınsa porınatpır.*” (16) (Sen bu evin sahibisin. Biz sana her zaman dua ediyoruz.) diye dua etmişler.

Hirt-Surt her evde olurmuş. Kim ona lapasını vermese o insanın kendisi de yiyemezmiş. *Hirt-Surt* kadınıymış. O, beyaz elbiseyle ve yağlıkla yün eğiriyormuş. Onu yün eğirirken görmek hayatta iyiliğe işaretmiş. (Mes.227)

Hirt-Surt'a verilen kurban esnasında söylenen sözler: “*Pışmille! Tav tıvatpır, puşşapatpır. Şırlah, kil- şurta tıtsa tırakan ırı hirt-surt! Kile-şurta layih tıtsa tır, vırinli püli. Pir vırıntan kuşlasa an şüre, şırlah, ırı hirt-surt! Esı hu ta piletin, epir pır simahsır purınaymastpır. Kil huşşınçe vırşas ta, şımaras ta pulat'. Kulas ta yiltıras ta pulat', şırlah, ırı hirt-surt, şırlaha parsam intı, ırı hirt-surt!* (Çıv. Kil. 13) (Bismillah! Minnettarlıkla eğiliyoruz. Affet, evimizin koruyucusu, iyi *Hirt-Surt*. Evimizi koru. Her şey yerli yerinde. Bir yerden başka bir yere girme, affet iyi *Hirt-Surt*. Sen kendin biliyorsun, biz kavgasız, tartışmasız yaşayamıyoruz. Biz tartışıyoruz da, kızıyoruz da, gülüyoruz da. Affet lütfen iyi *Hirt-Surt*.)

Pihampar

Tanrı önünde Pülhşi'ye itaat edenlerden ikincisi Peygamber isimli olmuştur. O da Kepe gibi Pülhşi'nin bütün emirlerini yerine getirmiş. Onun sorumluluk alanına Kepe gibi baht dağıtma işi girmedi, onun başka bir vazifesi oldu. O, yeni doğmuş bebeklere akıl, iyi ruh ve enerji verdi. O, insanın arkasından baktı, onu gözettir ve onun kaderini söyledi. (Yurk.624)

Kurtların sahibidir. Kurtlar-onun köpekleri sadece onu dinlerler. Kurdu görünce şu sözleri söylüyorlar: *Pihampar, yıtına çar!* (Pihampar köpeğini durdur!) Yukarı Çuvaşlarda bazı yerlerde *Pühambar* diye isimlendirilmektedir. Pihampar, Milkoviç'te kaderin habercisi, yer yüzünde yaşayanların nasıl bir hayat sürdüğünü öğrenmek için birgün yer yüzüne gönderilen *Kepe*'nin elçisi olarak da görünmektedir. Aynı kaynakta *Pihampar*'ın hayvanları, kurtlardan ve diğer vahşi hayvanlardan korumaya ve bir de kainata ateş vermeye hizmet ettiğini okuyoruz. Bunun için her Çuvaş bira kaynatmaya başlarken, *Pihampar*'ın ismini zikretmeden kazanın altını yakmaz.

Hıtım

Magnitskiy'e göre *hıtım* ruhu sürüleri kırıyor. (Mag.119) Meszaros'ta bu ruha hitap edilen bir dua veriliyor. “*Hıtım, şırlah, vilyihsene, sorihsene çiper osra, an viler, sana pıtyak paratpır.*” (29) (Hıtım, affet. Büyükbaş hayvanları, sürüleri sağlam tut, kırma. Bunun için sana kuzu veriyoruz.)

K. Stepanov'un bildirdiğine göre *Hıtım* Yardinski bölgesinin Çuvaşlarının inançlarına göre nesilsiz, soysuz ölen, hayatta iken hiçbir şeyi olmayan öldüğünde hiç kimse tarafından anılmayan ve yine gelin isteyen; fakat evlenemeyen insanın ruhudur. Sonra onun gelini de *Hıtım* oluyor. Bazıları *Hıtım*

kelimesini bir insanın adı olarak söylerler; diğerleri bu ismin altında kindar ve düşmanlık besleyen insanların ruhunu ve genel olarak kindarlığı anlarlar. Bişnevski (s.8) “*Hıtım* (sertleşme/katılaşma) organları uyuşturan, sızlatan ruhtur.” diyor.

Yırîh (Yırîh)

Farklı Türk lehçelerinin karşılaştırılması sonucu anlaşıldığı gibi *yırîh* sözünün ilk manası *adak*, *kurbana sunulacak hayvan*'dir. Sonra bu söz kendine kurban sunulan ruhun kendi ismi olmuştur. Belki de, ruhun kendi isminin ortaya çıkışı sadece kelimenin eski manasını kaybetmesiyle olmuştur. *Yırîh*, Çuvaşların düşüncesinde bazı hastalıkların sebebi olur: Çıban, uyuz hastalığı, göz hastalıkları. Fakat, ben Çuvaşlardan, bazı yerlerde *Yırîh*'in ruhu değil de adağı isimlendirdiğini duydum ve hâlâ duyuyorum. *Yırîh* görünmez. O, karaağaç kabuğundan yapılmış ve kapı arkasında bir köşede kafes içine sığabilen bir sepette bulunur. Gerçi bu sepet, başka yerde (mesela; ambarın, ahırın, ya da herhangi bir yapının dış duvarında) bulunabilir. Söylenildiği gibi *yırîh* kendine gerekli saygıyı göstermeyen Çuvaşlara dışarıdan görülebilen hastalıkları gönderiyor. Eğer Çuvaşlarda gözler ağrıyorsa ya da vücutta çıban çıkıyor, döküntü oluyorsa, o, kendi isteğiyle ya da *yumza*'nın tavsiyesiyle onlar, buğday unundan payıza (bir nevi tatlı) benzeyen ve *mimir* olarak adlandırılan bir yemek pişirir. Sonra bir kurşun saçmayı eriterek parlak bir para yapar. Onda küçük bir delik açtıktan sonra delikten bir ip geçirir ve uçlarını birbirine bağlar. *Mimir* ve parayı kendisini cezalandıran *yırîh*'in bulunduğu eve götürür. Ev ahalisinden biri *mimir* ve parayı getirenin ricası üzerine *mimir* ve parayı alarak kafese *yırîh*'a gider. O, *yırîh*'a *mimir*'i getirenin hastalığını alsın diye dua eder. Sonra o, birkaç defa secdeye gider, bir kaşık *mimer*'i sepete koyar, kurşun parayı ise sepetin asıldığı çiviye asar. Sonra *mimir*'in kalan kısmı eve götürülüp ev ahali tarafından yenilir. Bazı yukarı Çuvaş bölgelerinde çok iyi fal baktığı ve iyi tedavi ettiği için, öldükten sonra saygı gösterilen bir yaşlı kadın hakkında anlatılan efsane vardır. Bu efsane Çuvaş dualarına yansımaktadır:

Yırîh-akay, şırlah, haman tu,	Yırîh-akay, affet, güzellikle kabul et,
Ey, sana nimir paratıp,	Sana payız getirdim,
Yıva ta paratıp,	Ve kalabak ⁵ veriyorum,
Okşa ta şakatıp, şırlah!	Para da veriyorum, affet!

Aşağı Çuvaşlarda *yırîhsem* sözüyle sepetin kendisini isimlendiriyorlar. Her evin kendi *yırîh*'i vardır. Bundan başka köyde, hasta insanların dua etmek için geldikleri köprü ve bahçelerde daha büyük *yırîhler* olur.

Onlardan çok korkarlar, çocuklara *yırîhler* yanında oynamamalarını söylerlerdi. Kız evlendiğinde, o, karaağaçtan yapılmış sepetini ve sandığını alır, onları yeni eve asar. Onun babası da alınan sepetin yerine yenisini yapardı. (Mes.24)

Şuyttan

Munkun'un ikinci gününde, ölüleri anma gününde akşamleyin şeytanları kovarlar. Bu *siren* şeklinde adlandırılıyor. 30-40 kişi toplanır, hepsi de ince bir çubuk alır. Başta elinde cırcır (sallayarak ses çıkarılan bir alet) tutan bir liderle sokakta gezerler, her evin önünde dururlar. Bütün evlerden para ve yumurta verirler. Kim onları içeri alırsa, eve girerler ve oynarlar. Köyü dolaşırlar. Irmağa giderler, çubukları suya atarlar, yumurtaları da orman kenarında ocakta pişirirler ve yerler. Paraları aralarında bölüşürler eve dönerler. Eğer birisi köyde dolaşırken çubuğu kırar onu hepsi, silahına niçin iyi bakmıyorsun diyerek kamçılarlar. (Çistay bölgesi, Makşimel kasabası, Makşimel köyü, 5 Ekim 1921). Şavıl (Tsivil)'da bazı değirmenlerin altında kötü ruhlar yaşamaktadır. Eğer ilk ve son baharda rakı ikram etmeseler onlar, bendi tahrip ederler. Bundan başka bazı değirmen sahipleri değirmen kurulurken, onun

⁵ Hamurdan yapılmış, yuvarlak el gibi bir yiyecek.

temeli altına canlı bir çocuğu bırakırlar. (Sala 67) Boganov değirmeninin sahibi suya keçe serermiş, üzerine rakı koyarmış. Suyun dibine inerek şeytanlara rakı ikram edermiş. Diyorlar ki; kendisi de şeytana dönüşmüş. Onun su altına inip baltayla çalıştığını söylüyorlar. Ağaç yongaları suyun yüzeyine çıkarmış. (Sala, 67-68)

Aslı şuytan ve kişin tarlaların isimleridir. (Makka, 131) Şuytan'a ve kötü ruhlara kurban keserler. (Sala 68)

Kiremet (Keremet)

Kiremetlerle kaplı Çuvaş köyünde, köylerin yanındaki farklı yerlerdir. Hatta Çuvaşlara yakın duran insanlar, ruhların en kötüsü olan *kiremet*'i yanlış yorumluyorlar. Kiremet kötü ruhların yaşadığı ayrı bir yerdir. Mesela; bir zamanlar burada yaşamış kendisini kahraman olarak gösteren Çuvaş'ın ruhu.⁶ Mesela, Çuvaş Çeboksarki köyü yanında iki nehrin birleştiği yerde olduğu için yarımada şeklinde olan, çok güzel, yüksek boş bir yer vardır. Burada birkaç yıl önce eski bir kayının yaşadığını hatırlıyorsunuz. Kayının çevresini ve sıkça da kayın ağacının kendisini Çuvaşlar *Utlas Kiremeçi* diye adlandırıyorlar.

Çuvaş efsanelerine göre bütün bu yarımada bir zamanlar, burayı hırsızlardan ve eşkıyalardan kahramanca koruyan, cesur bir Çuvaş sahip olmuş. Aynı zamanda Çeboksarki köyünün sakinlerine boyun eğdirmiş ve onları korkuyla idare etmiş.

Utlas çok önceleri öldü; ama onun ruhu ölmedi. O, bahçede *Utlas* tarafından dikilen kayının altında yaşıyor. Onun ruhu şimdi Çuvaşları korkutuyor. Hiçbir Çuvaş, altında onun yaşadığı kayın ağacına saygısızlık yapamıyor. Aksi halde *Utlasın ruhu* onu, kurtulmanın tek çaresi kayın ağacı önünde dua ederek iki ya da üç kopeyk-kuruş demir parayı yere gömmek olan kronik hastalıklarla cezalandırıyor.

Utlas Kiremeçi'nin ortaya çıkış hikâyesi böyledir.

Kiremetlerin başka bir kaynağı daha vardır: Daha önce yüzyıllar boyunca yüce ruhlara toplu duaların yapıldığı yerler sıkça unutulmuştur. Çünkü geçen sürede hayat şartları değişmiş Çuvaşlar burada dua etmeyi bırakarak dua için yeni bir alan seçmişlerdir. Fakat daha önceki dua mekanlarına saygı korunmuştur. Onlar oraya da ara sıra dua etmeye giderler. *Yumzalar* Çuvaş'ın hastalığının sebebini anlatmakta zorluk çekerek kendisine tavsiye için gelenlere, hastalıklarının sadece bilinen (kiremet) yerin önündeki saygısız davranışlarından dolayı çıkabileceğini söylerler. Böylece Çuvaşlar yavaş yavaş kendilerine kötü hastalıklar gönderen kötü bir ruhun burada yaşadığına inanmaya başlarlar. Böylece Çuvaşların yeni *Kiremet*'i ortaya çıkmıştır. Mesela; yeni Çeboksarki köyünde ırmak kenarında çok önceleri toplumsal duaların yapıldığı bir yer vardır. Büyük bir ihtimalle Ruslar ırmağın karşı kıyısına yerleştiği zaman ortaya çıkmıştır. Onların oluşu Çuvaşların dualarına engel olmuştur. Çünkü Ruslar onların dinî törenlerine gülüyorlardı. Çuvaşlar dua için yeni bir yer seçtiler. Eski yer ise Kiremit'e dönüştü. (Avır Külî Kiremeçi) buraya toplumsal dua gününde toplum tarafından seçilmiş bir yaşlı adam küçük bir yeri süpürür ve eve gider. Bununla kutsal yerlere ve yüce varlıklara dualarla ilgili hatıralara saygı ifade ediliyor. (Yuhot., 13)

Çuvaşlar ruhların iyilerine tapıyorlar ve onlara ateşli sevgilerinden, iyi işlerinden dolayı şükranla ya da onlardan her zaman iyilikler görmeye alıştıkları için ve gelecekte de bunların devam etmesini isteyerek kurbanlar sunuyorlar. Onlar kötü ruhlara da verdikleri hastalıkları ve kötülükleri geri alması için ricada bulunarak ya da onlara daha sonraları da böyle şeyler getirmemeleri için kurban sunuyorlar. Çuvaşlar kuban törenlerini ilk önce Kiremet'lerde değil ayrı bir temiz yerde ya da kendi evlerinde yapıyorlar. İkincisini kendi ormanlarında bağışlarlar. Önce ormanda ahşaptan kare gibi dörtkenarlı

⁶ V.K. Magnitskiy, *Material iz Poyezdki v Celu Şumatova Yardinskogo U. Kazanskoy Gubernii.*, İzvestiya Obşestva Arheologii, İstorii i Etnografii pri Kazanskom un-te, T.III, 1880-1882, s.172.

parmaklık yapıyorlar. Çuvaşlar bu parmaklıkları, bunların her birisini bir ruha adayarak bu ruhla aynı şekilde adlandırılmaktadır. Bu parmaklıkların her birisini bir ruha adayarak bu ruhla aynı şekilde adlandırılmaktadır. Bu parmaklıkların uzunluğu batıdan doğuya 40 sajen; genişliği kuzeyden güneye 30 sajenden⁷ 40–50 sajene kadardır. Parmaklıkların girişi batıda oluyor. Giriş yanında sağ tarafta parmaklıkların iç duvarından doğuya 1 sajen uzaklıkta sadece üç duvarlı bir yapı oluyor (batıya, kuzeye, güneye), bu yapının içinde iskemleler oluyor. Burada kurban için getirilen hayvanı pişirip yiyorlar. Bu çadırın önünde ondan biraz uzakta masaya benzer bir kurbanlık –sunak yapıyorlar. Bu kurbanlığın kuzeyden güneye uzunluğu 1,5 arşındır ve üzerinde dört sütunlu çatı bulunuyor. Bu kurbanlığa Çuvaşlar kurban için getirilen hayvanların hazırlanan etlerini sunuyorlar. Sonra kurbanlıktan doğuya doğru parmaklık ve onun arkasında Kiremit’e adanmış orman bulunuyor. Parmaklığın içindeki ağaçlara onlar kurban için getirilen atların derilerini kuyruğuyla, yelesiyle ve dizlerine kadar ayaklarıyla birlikte asıyorlar. Çuvaşlar deriyi başlarını doğuya çevirerek gererler. Ağacın altına bir sandık koyulur ve Çuvaş’ın yeni çocuğu doğduğu zaman, ya da onlar kız evlendirdikleri zaman bu sandığa Mamayla diye isimlendirilen Kiremet’in şerefine para koyarlar. Kurbanlığın iki tarafına masa üzerine yatırılmış iki ark yapılmıştır. (...) Çuvaşlar kurbanlıkta kurban töreni sırasında kurban sundukları ilâhın kendisinin de orada olduğunu düşünürler ve buna inanırlar. Sonra kurbanlığın iki tarafına da kurbanın yüzülüp temizlendiği ayrı bir yer yapılmıştır. Burada deriler yüzülüp hayvanın içi temizlenir ve kurban edilen hayvanın etleri parçalara ayrılır. Bu parmaklıklar, kurbanlıklar, kurbanın yüzülüp temizlendiği yer ve kurban kesiminde kullanılan aletler hiçbir zaman ...* aletler eskidiği zaman onların *maçkur* diye isimlendirdikleri din adamı onları yakıyor ve kendi zevkine göre öncekilere benzer şekilde yenilerini yapar. (Magn., 17; Milkoviç)

Bir Çistapol Çuvaşına ait elyazmasında şuna işaret ediliyor: “Kiremet çitlerle çevrili bir ağaç grubudur. Çit içerisinde yaşlılar toplanırlar ve dua ederler. (Maka, 218) Galiba aynı parmaklıklar “Turî amîş kurki” töreni sırasında edilen duada kullanılan “nahçalî kilisem” ifadesini ima ediyor.

“ şîr aşşî, şîr amîşî, şak şîr şinçi pahçalî kilisem, kiremetsem, esir t ekilire pulîr, tet, huşa kalat, turî amîşî! Tata işlenî çuhne te îrşsa, tatlaşsa şüretîr pulî,, kiremetsem şîrlahîr, tet, turî amîşî (çiv. Kil.,29) (Yer babası, yer annesi, buradaki parmaklık duaları, Kiremetler ve dualara katılanlar diyor. Ve galiba işte de kavga ediyorsunuz, tartışıyorsunuz diyerek Anne Tanrı *Kiremetler*’e bizi affedin diyor.(Çiv., Kil., 29)

Kiremetin bekçisi, o Kiremet’in koruyucusudur. Kiremetin bekçisi kendisine emanet edilen Kiremet’e bakıyor. 0, yılda bir defa kiremeti düzenliyor ve sonra ona dua eder. Duadan önce o akşamleyin banyoda yıkar beyaz temiz elbisesini giyer, sabahleyin ince börek pişirip onları beyaz beze sarar ve dua etmeye gider. Buraya geldikten sonra çitin önünde diz çöker ve kiremet önünde eğilir. İçeriye girdikten sonra börekleri dua yerine koyar ve duaya başlar. Dua bittikten sonra iki bakır kuruşu bırakır. Kiremet duasına kadar köy sokakları temizlenmez. Aksi halde buğday az olacak ve çekirgeler çoğalacaktır. Kiremet çitini on yılda bir yaparlar. Çit ördükten sonra dua ederler ve üç gün boyunca bayram yaparlar.

Çistapol bölgesinden Savruş köyünden bir Çuvaş’ın bildirdiğine göre, eski dönemlerde kiremetlerin yanında özel avlular ya da çitli yerler olmuştur. Bunların adı *Kele Kartî*’dir. Ağaç iskeleti çadır şeklinde olan kapılı *Kilî Laşşî* vardır. Fakat örtüyle kapatılmıştır. Penceresizdir. Ağaç duvarlarına, kurban edilmiş para ve bezler konulur, bağlanılır. Bu yerin sahibi *Kilî Huşi* diye isimlendirilmiştir. Bu isimlendirme nesilden nesile geçmiştir. Avlunun inşası için beyaz kayın; yani kabuksuz ihlamur kullanılmıştır. Aynı Çuvaş’ın sözlerine göre kiremet sözünü Çistapol bölgesinin bazı köylerinin isimlendirilmesinde kullanılan *Kiremet*’ten ayırmak gerekir. (bk. Tikmelî İrişem v Maka, 103.)

Kiremet isminin kendisi gibi din adamı *maçkur*’un ki Çuvaşça *Mişavîr*, Arapça kutsal kişilerin gömüldüğü yerlerde ve tapınaklarda tek başına yaşayan din adamı manasına gelen Arapça kutsal

⁷ Sajen; 2,13 metrelik uzunluk ölçüsüdür.

parmaklıkları idare etmesi bir de Yukarı Çuvaşların inançlarına göre Kiremetlerin kayın ormanlarına sevgisi (Mez., 387 ve Magn., 172 karşılaştırınız Tatarca kayınsa- mezarlık) Bize ölü kültürle Kiremet'e gösterilen saygı arasında oldukça güçlü bir ilişki olduğunu gösteriyor. Onlar genellikle millî kahramanlar, meşhur adamlardır. Dolayısıyla Kiremetlerin çoğunun isminde ve onlara ait olan efsanelerde unutulmuş Çuvaş tarihinin parçalarını görmek mümkündür.

Kiremet'in diğer isimleri; Kireli, Kirelli, ırı (Mez., 32), kili'dir. Son isim Çuvaşlar tarafından Meszaros'un düşündüğü kadar da seyrek kullanılmamaktadır. Yeni yere taşınıldıktan sonra Çuvaşlar önceki kiremetlerini unutmuyorlar. Örneğin Ufa bölgesinde Belebeysk'teki Çuvaşlar *surim* duasını saklamışlardır.

Surim duası için bira yaparlar. Dua sırasında kimin parası varsa o votka alır, komşularını çağırır ve bir fiçı birayı açarlar. İl tasa birayla birlikte biraz votka koyarlar. Sonra doğuya doğru dönerler ve dua ederler. Ellerinde bira taslarını tutatarak şöyle anarlar. (Ekmeği küçük dilimlere ayırıyorlar, ekmeğe yağ sürüyorlar ve evdeki insanlara dağıtıyorlar.)

“Affet büyüm *surim* seni anıyoruz. Minnetle, şükranla saygı gösteriyoruz. Müracaat ediyoruz. Affet büyük *surim* bütün sürülerden, ürünlerden köpeklerden, kazlardan, ördeklerden, tavuklardan memnun ol. Bir ucu sarayda bir ucu suda olsun. Affet. Kötülüklerden koru, doğmamışlara doğma imkanı doğmuşlara sağlık ver. Affet. Hırsızlarda, haydutlardan, köpeklerden, kurtlardan, şeytanlardan ve kötülüklerden koru.” bu dua ile diz çöküyorlar. Duayı bitirdikten sonra kurban yemeklerinden küçük küçük parçalar alıyorlar. Alıp avluya çıkıyorlar ve *surt*'a atıyorlar. İkinci bira bardağıyla “Orta Surim” a dua ediyorlar. Aynı şekilde anıyorlar. Üçüncü bardağı *Küçük Surim*'a adıyorlar. Son duayı yaparken insanlara votka içiriliyor ve insanlar şarkı söylüyorlar. Surim duası her yıl evde yapılıyor.

Magnitski'nin sahip olduğu bilgilere göre *surim* ilk önce Yadrinsk bölgesinde (Üyez) yaşayan zengin bir adamın ismiydi.

Aynı Belebeysk Çuvaşları (5. sayfa) herhalde ilk vatanlarından getirdikleri *şurti Asli Kiremet* ruhuna saygı gösterirler. İ. Karasalov, E. Matveyev köylüler tarafından benim için hazırlanan elyazmada şu notlar vardır. “Ku çüksem ilik Çıvaşsem kiviri kuşşa kilnireneh pur şıvanıpa” “ şurti asli kiremet” diyerek baş eğerler.

Belli dönemlerdeki dualardan başka aile üyelerine hastalık bulaşması durumunda eğer “yumza” hastalığın sebebi olarak kiremet'i gösterirse kiremetlere kurban sunarlar.

“...Sotkas çukurunda köyün ortasında, kenarında yaşlı yaşlı kayın ağacının olduğu dere vardır. Bundan çok uzakta değil, dibinden çatallaşmış bodur karaağaç vardır. Bu kayın ağacına ve karaağaca önce çok saygı gösterdiler. Onlara kurbanlar sundular. Ve küçük demir paralar bıraktılar. Önce de şimdi de onların yanında tartışmaktan ve kavga etmekten korktular. Köyden bir buçuk verst uzaklıkta kayın ormanı bulunuyor. Bu kayın ormanında yaşlı kayın ağacı yanında her zaman beze sarılmış bir avuç malt, para ve bir şişe votka bulmak mümkündür.”

Poluy ismindeki tepede yaşlı, bodur karaağaç vardır. Buraya paralar ve malt atıyorlar. Bataklik ve yosunlu yerlerde kuru karaağaç vardır. Onun içinde büyük bir koğuk vardır. Bunun içine paralar ve kumaş parçaları atıyorlar.

Katorga kaynağı yanında iki büyük kayın büyüyor. Onları *uçuk* kayınları olarak isimlendiriyorlar. Yaşlılar, insanlara bu ağaçlardan kopan tek bir yaprağın bile mutsuzluk getirdiğini söylüyorlar.

Kiremet Tuni genel olarak şamanistik duadır. (Maka, 113) Bazı *kiremet*lere ibadet edilen bazı yerlerde şimdi çanı olan ibadethaneler de kurulmuştur: -Simbir bölgesinde Verhny Timersyan köyü

yanında- (Makka, 96) İrişem kutsal kişilerdir, kiremet ise onların gömüldüğü yerlerdeki ilk olağanüstülüktür. N.A. (bk. Aku,121)

Bişnevskiy: O.p.n.ç.:

Kötü başlangıçlar (Kiremet') onlara göre kızgın Çuvaşları takip ediyor ve onları manevî acılarla ve cilt hastalıklarıyla yaralıyor. Fakat daha fazla zarar vermek için onların sürülerine de hastalık gönderiyor. Çuvaşlara göre o görünmüyor, yerde yaşıyor bunun için *anatri vırtaggan* (Aşağıda yaşayan, gökte yaşayanlara göre aşağıda yaşayan) diye isimlendirilmektedir. Üstelik her Çuvaş köyü yanında yaşadığı için her Çuvaş köyü *kiremet*lere sahiptir. Burada gerçek bir sahip yaşadığı için *olbut kiremeçi* diye adlandırılıyor. Yaşamak için kendi tercihinine göre yer seçtiği için *irekre vıtaggan-azat yaşayan* diye isimlendirilmektedir ve Çuvaşlarda sürekli yeni kiremetler açıldığı için zaten onun sahibi yer olarak sınırlandırılmıyor.

O, kendinden çok uzakta yaşayanlara da kötülük yapabilir. Bunun için Çuvaşlar sürülerine hastalık bulaştığı zaman ilk önce hangi kiremetin onları yaraladığını öğrenmek istiyorlar. Her zaman şekilde tesir etmiyor. Bunun için kiremetler en kızgın (hayar kiremet) ve sakin kiremet (İvas kiremet) olarak ikiye ayrılıyor.

Çuvaşların kurban sunarken okuduğu dualardan kiremetin kendi hiyerarşisine sahip olduğunu görüyoruz. Bu hiyerarşiye göre en kötüsü her zaman *mun kiremet* diye isimlendirilmektedir. Hiyerarşi şu mevkilerden ibarettir.

- a) Mun kiremet uvinçe: Kiremetin yüzünü gösteren,
- b) Mun kiremet pülhçi: Haberci kiremet,
- c) Mun kiremet puçe: Kiremetin evinin kapısını açan,
- d) Mun kiremet kepe: Elçi kiremet,
- e) Mun kiremet hayar: Memur, elçi,
- f) Mun kiremet tiberi: Kiremetin yaşadığı yerin temizlikçisi.

Baş Kiremet ve Pülehşi kiremet'in annesi vardır. *Mun kiremet amuj* (Baş kiremetin annesi için bk. Magn., I.O.A.İ.E., 169) *Mun Kiremet Pülhçi Amuj*. Kiremetin yaşadığı yer olarak suyu ve yeri kastetmeliyiz.

Kiremetin yaşadığı yer *Tiþ Kiremet* ve bazen de bir isimle ya da kiremete komşu olan köyün ismiyle isimlendirilmektedir. Mesela; *sorım kiremet* ya da kiremetin yaşadığı alanlar, mesela *vurum oy kiremet* (büyük tarlada yaşayan kiremet), ya da *Kiremeti* ilk açan Çuvaş'ın ismiyle isimlendirilmektedir. Mesela; *Yaku Kiremet* (Yakov'un kiremet'i), hihabar kiremete. Kiremetin yaşaması için alışılmış yerler, dağlar, ormanlar hizmet ediyor. Çukurlarda, kaynaklarda, göllerde açık tarlalarda yaşayabiliyor. Çuvaşların hayallerinde kiremet daha çok ormanlarda ve kayın ormanlarında yaşıyor. Delirmekten kurtulmak için kiremete sunulan kurbanın kabul edilmemesi için bir sebep vardır. O da orada bulunanların arasında kötü niyetli birisinin bulunmasıdır özellikle de bir hristiyanın.

Çuvaşlar kiremetin yaşadığı yerin sırrını yabancılara açmayı sevmiyorlar. Bu gizlemenin sebebi yabancının onun yaşadığı yeri öğrenerek onunla alay edip onu rahatsız etmesi ve bunun üzerine onların Çuvaşları belaya uğratması korkusudur. Yine de bu gizliliğe rağmen kiremetin yaşadığı yeri tahminen kolayca öğreniyorlar. Siz her kiremette yakılmış hayvan kemiklerinin küllerine rastlarsınız. Onların kiremetlere bıraktıkları bakır ya da küçük gümüş paraları ya da jetonları, onların açık tarlalarda yere bıraktıkları, ormanlarda ağaçlara astıkları at kafataslarını, kurban için kesilen hayvanların pişirildiği çukurları, genç kızların evlenmeden önce kiremetlere hediye ettikleri bez parçalarını bulursunuz.

Kiremetlerin yaşadığı ormanlar, kayınlıklar, bazen burada büyüyen otların sürüler tarafından yenmemesi için çevriliyorlar.

Fakat yabancılardan ya da Çuvaşlardan herhangi bir uğursuz kişinin kiremetin yaşadığı yerlerdeki hareketleriyle kiremeti rahatsız etmemesi için bu yere komşu olan köyün sakinlerinden *kiremet kudyufze* adlı birisine burayı gözetleme görevi veriliyor. Ona kiremetin sahip olduğu eşyaların alınmaması, ağaçların kesilmemesi, otların biçilmemesi, paraların alınmaması, balıkların tutulmaması için görev veriliyor. Çünkü Çuvaşlara göre kiremet değerli eşyalarına dokunulduğu zaman rahatsız oluyor, bunun için Çuvaşlar kiremetin değerli eşyalarına dokunulmasını yasaklıyorlar. (5–8) *Nikolskiy*, *Etnograficeskie Zametki*, 11: (...). Kiremet kendi kızını soğuk aldığı için veriyor ve ona insanlara hastalık getirmesi için güç ve hak veriyor. Kiremetin isimleri: Timirih, Sarton, Yannivari, şirt, Malimhuşa.

(Magn. İO.AİE, 1884,162): kadınlar ve kızlar kiremete keten ve kenevir ürünü için dua ediyorlar. (age., 167) Çuvaşlar arasında kiremet adıyla bilinen “boş yerlerle” ilgili olarak ben onların hepsinin kiremetlerin yaşadığı yer olmadığı fikrine geldim. Gerçekte ise bu alanların büyük bir bölümü sadece dokunulmaz ve kutsal yerlerdir. Çuvaşlar kiremetin yaşadığı yere gitmeye vakitlerinin olmadığı bazı durumlarda kiremete sundukları kurbanı burada bırakıyorlar ve dua ediyorlar. Böyle yerlerde Çuvaşların sadece *çük şirlah* af dualarını yaptıkları kurban ruhu yaşıyor.

(age. 168) Şamanların gizli dua yerlerini harabelere, kurganlara ve özellikle de aynı bırakılmış mezarlıklara ekliyorlar. (Kivi şort, age., 172)

İye, İyya, İya

İye ruhları önce gökte tanrıyla yaşadığı ve orada *şeytan* diye isimlendirildi. Onlar çoğaldıklarında birgün Tanrı onlara kızarak onları gökten itti. Bununla birlikte eve düşenler *pürt iyi*, banyoya düşenler *munça iyi* vb. oldular. Şifalı otlardan bir bitki tılsımla tamamıyla aynı anlamı taşımaktadır. (İye kurk, iye uti) bu otlar hastayı terletiyorlar ya da bu otu çay gibi pişiriyorlar ve hem hastaya içiriyorlar hem de hastayı yıkıyorlar. (Magn., 148)

Bu ruhlar *vupır*la ve şeytanlarla insanın hastalanmasına sebep oluyorlar. Burada bahsedilen *iyeden* başka *karta iyi* (Ahır iyi), *vırman iyi* (Orman iyi), *arman iyi* (Değirmen iyi), *şırma iyi* (Irmak iyi), *şiv iyi* (Su iyi) de vardır.

Bunun yanında bu ruhlar tarafından hasta edilmiş hastayı yıkayarak şaman şunları tekrar ediyor:

“*Tfu! Vişi tışli osalsem tohır! Sire husa kılaraşşın hır ih pır tışli tin iş şiv i ilse kiltim, şavinta şusa, husa, tasatsa kılaraşp. Tfu!*” (Magn., 147) (Tuu! Sizi kovmak için kırk bir renkli deniz suyu getirdim. Yıkıyorum, temizliyorum, onunla sizi kovuyorum. Tuu!)

Bazı yerlerde *iyenin* küçük çocuklara kötü büyü yaptığı düşünülüyor. O görünmüyor fakat herhangi bir şekilde çocuğa hastalık getirmeye hazır bir şekilde beşiğin etrafında dönüyor. Özellikle de çocuklar evde ya da tarlada tek başlarına bırakıldıkları zaman yapıyorlar. Onun sebep olduğu hastalıklar arasında en tehlikelisi *iyevırinni* diye isimlendirilen sara hastalığıdır. (İyileşme yöntemi bk. Mes., 41)

Çocuk zayıf doğduğu zaman çocuğa doğduğu yerde *iyevırinni* hasta etti diyorlar. *Nikolskiy*, *Etnograficeskie Zametki-Kozmolemyansk Bölgesi*, s.9.: Banyo ruhu, çiban, uyuz gibi hastalıkları göndererek özellikle küçük çocuklara zarar veriyor. Bütün bu kötülüklerden kurtarmak, çocuğu banyo ruhundan kurtarmak için Çuvaşlar şu sözlerle *Yumış çağırıyorlar*: “*kim il tin iş, kim il tin işre kotin yuman, kotin yumanın kotin torat, Kotin toratın kotin şolç, hınça kotin şolça iye şip şinat, şavın çohne şak açapa iye şipşintir.* (Gümüş deniz, gümüş denizde kökü yukarıda meşe büyüyor, dallarda yapraklar aşağıya doğru büyüyor, iye bu yapraklara bulaştığı zaman bu çocuğa bulaşabilir.”

Aynı şekilde “*İltīm tinis te pīhūr tinis*” (altın deniz ve bakır deniz)

İye özellikle banyoda olmaktadır. Ama başka yerlerde de olabilir. *İye*'nin yedi tane isimi vardır.

- 1) Mul iyi (zenginlik iyesi)
- 2) şir iyi (Yer iyesi)
- 3) Kili iyi (Dua iyesi)
- 4) Marka iyi (Ağlama iyesi)
- 5) şirite iyi (Yapmacık iyesi)
- 6) şul iyi (Yol iyesi)
- 7) şirlehi iyi (Gece iyesi)

İye sürüyü hasta ettiğinde hayvana kramp giriyor ve iye onun boynunu çevirip kırıyor. (Makka, 209) Bebek ağır hasta olduğu zaman *ıyeyi* bebekten atmak için onu *yumış karcık* yanına götürüyorlar *karcık* bebeğe kaftan giydiriyor, okuyarak onu yere yatırıyor ve budaklara vuruyorlar. “*Tuh iye tuh!*” (Çık iye çık!) diyerek vurur. Ve “*Irhan iye pulsın ta, mīntir iye pulsın ta, arşın iyi pulsın da, hīrārīm iyi pulsın ta, vatī iye pulsın ta, şamrīk iye pulsın ta, tipīri iye pulsın ta, şivri iyepulsın ta, tuh, iye*”, der. (Çıvaşsem) (Çık iye çık, sen zayıf iye olsan da, sen şişman iye olsan da, sen erkek iye olsan da, sen kız iye olsan da, sen yaşlı iye olsan da sen genç iye olsan da, sen yer iyesi olsan da, sen su iyesi olsan da çık.)

Şumatovsk ibadethanesinde şöyle diyorlar: “Eğer *ıyenin* yolu üstüne ahır yapılmışsa atlar zayıflıyorlar. *İye* geceleri hasta atlara binerek onları koşturuyorlar. Bir insanın ahır *ıyenin* yoluna kurulmuşsa onun atları kapkara suya batarak dönmüşler. *İye* onlar üzerinden kaymayı severmiş. Dolayısıyla yaşlılar haylaz çocuklara *ıyenin* kuzuları gibi koşuyorsunuz demişler. (Ak., 99)

Çıvaşsem 2. çocukla sepeti alıp gittiğin zaman yaşlı kadın çocuğun doğumu üzerine dua ediyor. Tuzlu suyu hazırlıyor 41 tane küçük bazlama hazırlıyor, ocakta pişiriyor ve onları çocuğun doğduğu yere ve bodruma koyuyor. “*İyeye aşşī, İyeye amış, hīrīn uşknīrsene purne te valya şir, şiyir, açana an İmsanir, an sıhlanir!*” diyor. (Baba iye anne iye kendi ailenizle yiyiniz. Çocuğa dokunmayınız, onu rahat bırakınız)

Esreylī, Ersel

Ölüm ruhu. Meszaros'a göre onu *masar puşlīhī, masar puşe, şivvanaş* diye de isimlendiriyorlar. Fakat ben mezara ilk gömülen ve görevi diğer ölüleri gözetlemek olan *masar puşlah*'nin bunlar arasında olabileceğinden şüpheliyim. Onu çok kötü bir insan şeklinde sunuyor. *Esreylī* insanın ruhunu alıyor diyorlar. Onun gözlerinin ensesinde olduğunu ve birçoklarının onun insanların ruhunu nasıl almaya geldiğini gördüğünü söylüyorlar. Kim rüyasında din adamı görürse onun *esreylī*'yi gördüğü ya da onun da yakında öleceği inancı vardır. (Mes. 44)

Esreylī ve *eskemer* daha önce dostça yaşadılar diyorlar. *Eskemer* öldükten sonra içine gömülme için demirden tabut yapılmasını emretmiş. *Eskemer* tabutu görür ve sorar: “Sendeki ne?” “Öldüğümde içine yatmak için tabut.” Diye cevap verir. *Ersel*, “O zaman ben birgün senin ruhunu almaya gelirim.” der. *Ersel* onu kandırır: “Acaba sen benim canımı alacak mısın? Biz bu güne kadar arkadaşça yaşamadık mı? Dünyada insan çok beni affet ve rahat bırak.” *Esreli*, “Hayır affetmek mümkün değil.” der. Birgün *eskemer* prova yapmak için tabuta yattı. O zaman *Esreli* onun yanına geldi. *Eskemer* ona şöyle der: “Tabutum tam bana göre. Sen de dene, onun içine sığıyor musun.” Der. O, *Esreli*'yidemir tabuta kapatır ve onu *Eskemer*'in arkasındaki gölün dibine batırır. *Esreli* kaybolur. Otuz yıl geçer ama hiçbir insan ölmedi derler. İnsanlar yaşlandıklarında laptalarını tersine giymeye başlamışlar. Tanrı *Esreli* aramaya

başlamış. O, bütün dünyadan bütün kuşları, yılanları ve balıkları toplar. Esreli'yi görüp onlara Esreli görüp görmediklerini sorar. Tanrı, Eskemer gölünden bir balığın gelmediğini farketti. Bu balığı çağırdı ve ona niçin gelmediğini sordu. Balık “Benim gözüm görmüyor, dolayısıyla gelemedim.” diye cevap verdi. Tanrı, “Sen nasıl kör oldun?” diye sorar. Balık, “Bir gece gezmek oynamak için çıktım. Ay ortalığı aydınlatıyordu. Aniden büyük bir şey suya düştü ve gözüme değdi. Neydi bu şey?” bakmaya gittim. Tabutta zar zor soluk alan *Esreli* görünüyordu.” Der. Tanrı *Esreli* iyileştirir ve onu görünmez yapar.

Vişnevskiy, s.8: Esreli opopleksiye'den öldü diyorlar.

İnsan öldüğü zaman tavuk başını koparıp alıyorlar. Bu kurban *esreli*'nin ölüye eziyet etmemesi içindir. (İ.C. Stepanov) §

Vupir (Vipir, Vapir, Lopir, Vivir)

Çuvaşlar *vupir*'a domuz gibi parmakları insan parmakları gibi duyarlar. Geceleyin insan uyumak için yattığı zaman, *Upir* onun üstüne yatıyor ve ona kendi ağırlığını veriyor. Bunu Çuvaşlar *Duşıp upir* diye isimlendiriyorlar. *Upir* parmaklarını ağzına sokuyor ve o zaman bağırarak, kımıldamak mümkün olmuyor. (Sala 63, bk. Mes. 45)

Upir, o şöyledir: Onun koltuk altı boydan boya deliktir. Çuvaşlar özellikle de küçük çocuklar *Upir*'dan çok korkarlar. Çuvaşlar *Upir*'in *Ay*'ı yiyebileceğini söylüyorlar. O, ayın arkasından göğe çıktığı zaman süpürge üstünde gürlütü yaparak oturuyor. Bu-bu-bu-bu-bu-bu. Sonra ayı yiyor. (Maka, 228)

Upir yaşlı kadına dönüşüyor ve o *Ay*'ı yiyor ve insanları boğmaya gidiyor. Bir kişi *Upir*'in ayı yediğini görse pencerenin camına tül atmak gerekiyor diyorlar. O zaman upir ayı bırakıyor. (Şu, 114)

Upir insanı boğduğunda o insan her halükarda ölü gibi oluyor. Belli bir süre geçmeden onu kendine getirmek mümkün olmuyor. *Upir* insanı boğmaya gittiğinde insan uyurken *Upir* kediye dönüşerek pencereden eve giriyor. Birgün insanlar uyuduklarında pencere yanında upırı beklediler. Bir müddet sonra upır geldi kediye dönüştü ve eve atladı. O, kendini evde bulur bulmaz çabucak pencere kapandı, ışık yakıldı ve upırı buldular. *Upir* tabureye dönüştü. Ona vurdular, o yastığa dönüştü, yastığa vurdular o tekrar kediye dönüştü. Kediye vurdular o yaşlı kadına dönüştü. Onun hiçbir şekilde kendi yüzünü göstermediğini söylüyorlar. Onu kapıdan kovduklarında köpek ona saldırır. O zaman upir kediye dönüşür ve aniden gözden kaybolur.

Hayar

Visnevskiy, 24: Düğün katarının geçtiği, Çuvaşlar'ın çalışmak için evlerinden başka bölgelere gittikleri, şehirdeki mahkemeye gittikleri, dinî sebeplerle gittikleri yolların yakınında yaşayan kiremetlerin gidenlere ya da onların atlarına bir kötülük yapmaması için Çuvaşların yol üzerine para ve jeton bırakmak gibi adetleri vardır. Bu paraları kiremetin uşağı alıyor ama Çuvaşlar ne için aldıklarını bilmiyorlar. Bu paraları Çuvaşlar paraların çok olmasına ve bulanların ihtiyaçları olmasına rağmen kaldırmıyorlar ve almıyorlar. “Onları almak kendi elleriyle eve kötülük getirmektir.” (karşılaştırım Magn., 143)

Bu *hayar* üzerine yapılan dua: Karşılaşılan hayar bana takılmayın. Bu parayı alınız, benim arkamdan gelmeyiniz, memnun olunuz.”

Vupkin

Magnitskiy, 134–144: “Magnitskiy *vupkin* sözünün girdap, uçurum ve açgözlü manalarına geldiğini söylüyor ve onun köpek görünüşlü belli özellikleri olan ruh olduğunu söylüyor. *Vupkina*

sunulmak için üç kara kuzu getiriyorlar. Yumza bunları iki ihtiyar yardımında bir çukurda kesiyor ve bundan başka üç kazanda pişiriyor. Bu kazanlar, *Vupkîn Toppine* (Vupkîn tanrısı), *Vupkîn aşşî* (Vupkîn babası), *Vupkîn Amış* (Vupkîn annesi) içindir. Kurban etini ve lapayı yemeye başlamadan önce, yumza dua etmeye başlıyor. “*E pîsmîlle! Vopkîn torî, Vopkîn aşşî, opkîn amîş, şîrlaha parîr! Aşa kaşarîr! Yalti çire tasatsa tuhsa kayarîr! Hîn-asap an parîr! Tvat kîteslî şantalîk: kaşta savnî, şavînta kayîr, Pîrîn yatla an pornîr!*” (Vupkîn tanrısı, Vupkîn babası, Vupkîn’in annesi affediniz! Baba affediniz! Köyü bütün hastalıklardan temizleyiniz! Bize mutsuzluk ve kötülükler göndermeyiniz. Dünyanın dört tarafı var oraya gidiniz. Canınızın istediği yere gidiniz. Bizim köyde yaşamayınız!)

Törenden sonra kuzuların derileri ve yenilmiş kurbanların kalıntıları yere gömülüyor. Vupkîn duası çok sık ızdırap çeken Çuvaşların karınlarındaki ağrıdan kurtulmak için edilen duadır. Yumza hastayı muayene ettikten sonra teşhis koyuyor. “Sana Vupkîn hastalık vermiş. Eğer duayı okursan iyileşir. Hasta razı olduğunda (aksi bir durum hiçbir zaman olmuyor) yumza kendisine bir kepçe su birazcık tuz istiyor ve tuzu attıktan sonra ... Dua ederek karıştırmaya başlıyor. “*E pîsmîlle. Pîr torî, an pîrah! Torîran şîrlah kiltîr patşaran ırlîh kiltîr, yom şîsen, vîrüşîsen siplîh tivtîr! Tfu! Toh, vopkîn (Çak çın işînçen!). Varne (Hîrimne) ıratarsa, pîlhatsa an şüre! Tfu! Kîşan ta işan tinîşe, Atîla, vîrmana, yola, vot şolîmne, tîîme, oyîhahîvele, şîltîrsene, vopkîn voplî, şavîn çoh (Şak şına) vopkîn voptîr! Tfu! Patşa larat, türe lara, hîvel larat, oyîh tavrînat, kon tavrînat,-vopîn esî te şavsem pek tavrînsa kaksa işne kîrse kay! Tfu!* (Bismîillah! Bir tora bizi bırakma!. Tanrıdan rahmet, çardan mutluluk gelsin, yumzalar sizin de tedaviniz fayda getirsin! Tuu! Vupkîn bu adamın içinden çık! Onun karnına acılar getirme! Tuu! Vopkîn denizi, İdil’i, ormanı, taşı, ateşi, dumanı, ayı, güneşi, yıldızları hasta ettiği zaman, bu insanı da sadece o zaman hasta et! Tuu! Çar tahta, hakem masanın başında, güneş gökte, ay dolunay oluyor, gün uzuyor ve sen vupkîn onlar gibi kendi yerine dön. Çürümüş köke kaç! Tuu!)

Dua bittikten sonra *yumza* hastayı tuzlu suyla yıkıyor, dua ediyor. “*şıvpa şusa, tasatsa yaratîp:Tasal, Toh. Vopkîn şak şın işînçen, pîvî-siyînçen, poşî-kuşînçen, şîmmî-şakkinçen! Tfu, tfu, tfu!* (Suyla yıkıyorum, temizliyorum çık, Vopkîn bu insanın içinden. Bırak onun yüzünü, vücudunu, kemiklerini! Tuu,Tuu!”

İrîsem

Dünyayı yöneten Tora’nın önünde Pülîhşe, Kepe, Pihampar, Pîrîşte yakın kutsallar vardı. Bu kutsallar bu dünyayı bırakmış iyi yürekli insanlar olmuş. Bu ırılar, yeryüzünde yaşadıkları zaman bizim şimdiki yaşadığımız yerlerde, dua ettikleri ve ızdırapla öldükleri yerlere şimdi ırılar diyorlar. Birçokları, hatta başka bir yere göçtükten sonra da bu kutsalları hatırlıyorlar. Bilyar şehrini bir kutsalını *Valîm Huşa* diyerek hatırlıyorlar. Ve başkalarını da.

Sut Sülte Vırtan

Vişnevskiy, 18: “*Sud sudde vırdan tor amuj, siplah Sud sudde vırdan pülehse amuj, sirlah!* (Yukarıdaki aydınlık dünyada yaşayan affet. Yukarıdaki aydınlık dünyada yaşayan anne affet!)

Vilî

Vişnevskiy, 8: “Ölümler onların hatırlamalarını istedikleri zaman onları karınlarını ağrıtırıp, kemiklerini ve omurgalarını sızlatarak cezalandırıyorlar.

Çeviren: Bülent BAYRAM*

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.